

АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ

З татарської неволі

Історичне оповідання для дітей

АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ

З татарської неволі

Історичне оповідання для дітей

Накладом
ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ ТРИЗУБ
Вінніпег, Манітоба
1 9 5 4

I.

Це діялось ще в тих часах, коли то на нашу нещасну Україну татарва набігала і хрещених людей в тяжку неволю забирала, та на турецьких базарах мов скотину продавала.

В селі Покровах, недалеко Уманя, жила родина Носів. Старий Прокіп Ніс жив при своєму синові Артимові Носенкові. Він мав чотирьох синів, а наймолодший з них був Івась, якому тоді було не більше десяти літ.

Одного дня весною каже Івась до батька:

— Я сьогодні пожену овець на леваду.

— Не ти поженеш, але Максим, — каже батько, — ти ще замалий, щоб отару упильнувати і буде нам з цього шкода.

Але Івась не з таких був, щоб послухати, що йому старші говорять; наперся йти з вівцями на леваду, то й піде. Пожене Максим, то й добре, але він таки піде за Максимом.

Івась був добрий і гарний хлопець і всі його любили. Відзначався тим між своїми ровесниками, що був відважний і нічого не боявся. Усім говорив, що він з козацького роду, а козаки нікого і нічого не бояться. Хоч тоді вже на Україні пропала козацька свобода і москалі стали заводити свої порядки, то слава козацька ще не забулася і всі про козаків говорили. Тоді ще жило Запорозжя зі славною Січею і тоді зверталась думка цілого українського народу.

Івась був дуже гарним хлопцем. Чорні очі аж горіли сміливістю, чорне кучеряве волосся мов у баранчика і смагляве личко. До того ще він був сином першого в селі багача. Він такий був відважний, що не боявся сам піти вночі на цвинтар, куди і старим людям ставало лячно. Не боявся піти сам у ліс, хоч там справді виводились вовки і про це всі говорили.

— Овва! Що мені в лісі вовк зробить? Полізу на дерево і нічого мені не станеться.

І справді раз йому в лісі така пригода трафилась, хоч це було вдень. Пішов він сам на ягоди, аж тут щось у корчах зашелестіло. Він оглянувся, а близько нього стоїть великий вовчище, блискає своїми сліпами та зубами кланцає. Івась миттю поліз на дерево, мов вивірка і став звідтам кричати: “вовк, вовк”, поки люди, що недалеко в полі робили, позбігалися і прогнали вовка.

Івась умів славно лазити по деревах і не було ніякої деревини, на котру він не лазив би. Так само не боявся глибокої води і пливав мов риба. Був веселий і дотепний та гарно співав. Але був непосидючий і часом зробив щось таке, за що батько нераз його покарав. Та він усе говорив:

— Козакові не боятися ні води, ні огню, ні смерті...

Бо так йому все говорив старий дідусь Прокіп Ніс. То був старий запорожець, що ходив у походи у Крим і на море ще з покійним кошовим батьком, Іваном Сірком. Він любив Івася більш усіх своїх внуків і все говорив, що з нього славний козак виросте. Він розказував Івасеві багато про козаків, про нашу славу бувальщину і все вказував на нашу кращу будучину.

— Хоч тепер над нами Москва панує, то ми таки виберемо собі волю і на нашій вулиці буде празник.

Отож того дня Івась тільки вижидав, коли Максим пожене отару на леваду, а тоді він за ворота, тай за Максимом. А тому й байдуже, що хлопець за ним побіг, і гаразд так ліпше, бо йому буде помагати овець завертати, та стільки не набігається.

Пішли на леваду. Максим грає на сопілочці, а Івасеві так весело, такий радий був, що і про світ Божий забув. Бігає по леваді, сідає на свого улюбленого барана проводя що все йшов на переді отари, і їздить на ньому мов на коні. А далі то і левади йому за мало, він пішов у ліс і біжить щораз далі, поки не перейшов його півперек і опинився аж у степу. А тут так гарно. Степ зазеленів і уквітчався різнومانітними квітками, що наставляли свої голівки до теплого весняного сонця. А от зараз трафилась нова забавка. Івась стрінув зайчика. Івась хоче його піймати. Підбіжить

до нього, а той стрибне в траву, поскаче трохи і знову присяде. Його буде можна піймати, щоб лише припасти до нього в пору.

Аж тут наче із землі стає перед Івасем дужий татарин на коні, наче з під землі виріс. Івась звернув зараз і став що сили втікати до ліса. Коли б лише туди дістатися, то де небудь скриється під корчем, а там уже й Максим буде недалеко. Біжить, утікає Івась, що землі під собою не чує. Татарин помітив його і пустився доганяти на коні. Допав

його під самим лісом, схилювся з коня і вхопив наперед себе. Івась скрикнув страшно, та в тій хвили почув голос Максима, що гукав за ним по лісі.

Татарин завернув назад і помчав з Івасем у степ. Івась налякався ще більше, як побачив, що татарин не сам був, а мав кільканадцять товаришів. Татарин заговорив щось до них, а вони переїхали в ліс на леваду і загорнули

цілу отару овець Івасевого батька. Максим почув розпучливий крик Івася, побачив цілу чету татар і скрився в лісі, а коли татари пігнали овець, він що сили побіг в село, і розказуючи людям по дорозі, що недалеко села показались татари. В селі давно говорили про це люди, що пішла орда на Україну, але не чути було про них близько, видно орда пішла іншим шляхом і народ заспокоївся. Тепер почувши страшну вістку від Максима всі страшно налякалися. В селі заворушилися всі мов у муравлиннику, коли його ціпком розрушаєш. Ніхто не знав, що тепер робити. Артим Носенко з батьком накликали людей, щоб гуртувались до оборони і хапали, що в руки попаде. Та ніхто цього не слухав, кожний тямив лише про себе, хапав, що міг і втікав у комиш скриватися. З другого боку села плила річка, вона тут і широко розливалася, з чого стояв глибокий став, а далі й болото, поросле комишем та трощею. Старі люди говорили, що в давнину у тім болоті люди перед татарами крилися. Зараз зачали зганяти туди товар і виносити із хат, що можна було винести.

Івасева рідня розпачала, ломила руки з одчаю, а старий Прокіп стояв безрадний та тільки вуси шарпав із досади, та заєдно говорив:

— Не варто на світі жити, коли народ так зледачів, що втікає мов отара наполошених овець. Ми звідсіля не рушимося, а дорого продамо наше життя. Немає мого любого Івася, так і мені не хочеться жити . . . Старий добув з комори три рушниці, кілька списів, шабель і пороздавав синові та унукам. — Усі погинемо, а не дамо взяти себе живих. — Але татари не приходили. Вже було геть з полудня, а село наче б замерло. Опісля дехто став з болота вилазити і роздивлялись. Були й такі, що закрались у ліс зорити за татарами. Поїхали і в степ, та по татарах і сліду не було. Та все таки люди пересиділи в болоті цілу ніч аж до рана, і тільки тоді стали вертати до села. У страху, мовляв, великі очі. ~

Татар не було і сліду, все минуло наче страшний сон. Але це не був сон, лише суцля правда, бо пропав Івась і ціла отара овець його батька. Усі дякували Богові, що тільки на стра-

ху скінчилося. Лише в домі Носів царив смуток. Пропала дитина і ніколи її не побачать. Коли його не заморять голодом, не замордують, то хлопя збісурмениться, яничаром стане, як багато інших християнських хлопців.

Опісля Івасеві брати пустилися на конях у степ, поїхали у ті сторони, кудюю орда переходила, та нічого не побачили, хіба руїну і згарища. А хто з людей оцілів і остався, знав лише це сказати, що орда пігнала багато християнського ясиру, а між тим були різні люди: і старші і молодші, чоловіки й жінки, хлопці й дівчата...

А далі не було вже за чим шукати та розвідувати...

II.

Татари, що захопили Івася й отару овець, вернули до свого загону, що далеко в степу розложився табором, а звідсіля розсилав на боки хижацькі чети за грабунками. Ті частини вертали тепер до табору з добичею, а тоді табор мав рушити в дальшу дорогу.

Івася держав наперед себе татарин на коні. Хлопець побачивши, що нічого не вдіє, перестав пручатися. Він нагадав собі усе, що чував від дідуся про татарську неволю і йому стало страшно. А дідусь говорив правду, бо сам усьому гаразд придивився, бо сам побував у татарській неволі, хоч недовго. Це таке страшне, що й подумати лячно. Івась плакав зразу, а опісля й плакати не стало чим. Він дуже посумнів і був певен, що не вернути йому у рідну сторону, не побачити свого села, своєї рідні. Їхали так довго, аж почувся в степу гамір, рев скота, блеяння овець, крики та галайкання татар, плач та голосіння бідних невольників. Добились до табору. Отару загнали до гурту, а Івася кинув із коня татарин поміж таких самих хлопців, як і він, яких набрали по Україні.

Тут було стільки всякого народу, що аж в очах морочилось. Були тут і старші люди, чоловіки й молодіці, парубки й дівчата, хлопці й діти. Івась наблизився до гурту ровесників, та вони всі такі були налякані, що й говорити забули.

Кожне знало, яке важке буде його життя і пам'ятало про те, що з кожним кроком віддаляється від рідного села, якого ніколи вже не побачить. Івась зразу не знав, що йому робити. Присів на землі і знову гірко заплакав. Опісля став гарячо молитись і прочитав собі усі молитви, яких навчила його мама. Йому від цього полегчало. В його душі повсталала надія, що може Господь освободить його із цієї неволі. Він не раз чув від дідуся, що багато людей з неволі втікає. Чому і йому не мало б таке вдатися? Він усе був найпроворнішим хлопцем між своїми ровесниками в селі. Нераз забавлялися в козаків, невольників і татар, то кожного разу він вигадав таку штуку, що невольники або втікали з неволі, або їх освободжали козаки. Треба й тепер щось таке видумати... А може Бог дасть, що орді козаки дорогу заступлять і відібють бранців. Батько Сірко не раз засідав на вертаючих і розбивав їх у пух. Може й тепер таке трапитися. Від таких думок Івась заспокоївся. Він поклав велику надію на св. Миколая, бо старі люди говорили, що той святець помагає тим, що в неволю попали. Треба лише до нього щиро помолитись... І він заєдно молився, щоб на нього зглянувся.

Стало вечоріти. Сонце вже давно зайшло, лише небо рожевіло з цього боку. Татари розвели великі вогні, при яких варили в казанах баранів. Івась побачив, як у першу чергу попав під ніж той великий баран з отари його батька, котрого прозвали овечим отаманом тому, що за ним йшли усі овечки. На ньому Івась так любив їздити держачись його довгої вовни. І тепер мусів Івась дивитись, як його поклали на землю, різнули ножем по горлі, відтак здерли з нього кучеряву шкіру, випатрошили, на куски порізали і кинули у казанок. Івасеві було дуже жаль і він став судорожно плакати.

Опісля стали татари розносити поміж бранців куски печеного і вареного мяса. Дали й Івасеві. Він не їв нічого від рана і дуже зголоднів. Укусив того мяса і виплював. Воно було тверде і якесь солодке. Івась пізнав зараз, що то була конятина, якою татари людей годують. Хоч як йому докучав голод, не міг цього їсти, і поклався голодний на траві, та дивився на чисте вечірнє небо, на якому виступали ясні

зорі. Він багато їх знав. Бачив їх кожного погідного вечора. От ця зоря показувалась у батьковій оселі над великою грушею, а там друга либонь над дубом, що стоїть за повіткою, а ця виходила все над стодолюю. А ця зоря, коли станула просто вікна хати, тоді певно й північ. Так його вдома вчили, і він усе добре запам'ятав. І тепер дивився бідний Івась на ті самі зорі, та тут не було ні груші, ні дуба, ні стодоли, бо тут степ, а рідне село далеко відсіля. Від дідуса він чував, що малі хлопці, що попадуть у бісурменську неволю, забувають згодом, як вони називаються, забувають своє ім'я, свій рід, а опісля то й молитву християнську і рідну мову, поки цілком не збісурменяться.

Того усього Івась дуже злякався, а щоб і з ним так не сталося, то він постановив собі заєдно повторяти, що він зветься Івась Носенко, а його батько Артим, а мама Катерина; а дідусь Прокіп Ніс, що він із села Покров близько Уманя. Він ще ніколи там не бував, але його батько возив туди продавати хліб і кожним разом привозив йому гостинця. А далі постановив собі відмовляти ті молитви, які знав, а своєю мовою говорити бодай самому до себе, коли б не було при ньому ні одного земляка, щоб лише того не забути. Івась думаючи над цим, дивився заєдно у зоряне небо. Довкруги його чути було дитячий плач, людські стони, вигуки татар і бляння овець. Ті всі голоси зливалися в такий гамір, що нічого не можна було розібрати. Серед цього гамору почував Івась, що йому злипаються очі і сон його перемагає. Перехрестився ще тричі і заснув твердим сном...

III.

На другий день у ранці прокинувся Івась від голосного гамору, який настав у таборі. Татари заворушились, доїли кобили і пили ще тепле молоко. Таким молоком почастивали дітей, а старшим бранцям роздавали по куску конятини. Інші татари звивали шатра і складали на арби. Було помітно, що збираються у дальшу дорогу. Бранців зганяли з леговиська і розпутували їм ноги, та підганяли нагаями до по-

спіху. Багато бранців було таких знеможених, що не могли з місця рушитися. Таких били немилосердно, а коли це не помагало, вбивали їх на місці. Із того був великий плач і голосіння, бо не одному вбито батька, маму, або когось найближчого. Івась дивився перший раз в життю, як убивають живих людей, і йому стало страшно. Таке й йому може статися, коли б знемігся і не здужав йти далі. А він буде кріпитися, хочби прийшлось житися конятиною і кобилячим молоком. Івась відшукав зараз той кусок конятини, який вчора кинув, обтер його з пороху і зів. Так само випив кухлик молока, який подав йому старий татарин і трохи підкріпився.

— Годі! — подумав собі, хай вже буде що хоче, коби лиш їсти і не знемоштіти, як ті сердешні, що їх тут повбивали і таки непогребаних у степу покинуть.

Табор рушив далі. Передом їхали на конях татари у кінчастих овечих шапках, у кожухах горі вовною, хоч сонце стало добре припікати. За ними гнали чабани награбований скот і вівці, за тим йшли бранці, повязані сирівцями, і їхали арби, а з заду та довкруги по боках їхали знову татари. Івась йшов поміж ровесниками, з якими не міг зговоритися, бо кожне мовчало, мов німе.

Івасеві стало дошкулювати жара сонця і велика спрага. Коли б хоч капелька води, а тут усюди безкрай степ. Аж десь коло полудня натрапили на річку і тут станули на відпочинок. Скот, вівці й коні кинулися прожогом до води. Далі мали підганяти до пійла бранців, дарма, що вода була скаламучена. Кожне лягало при березі і пило воду таки ротом, бо руки були повязані. Дехто прилігши не міг підвестися, а тоді сипались удари нагаїв на їх плечі. Легче було для молодих, бо вони мали руки свободні і могли черпати воду пригорщами. Вода не то що була скаламучена, але до цього ще й тепла і несмачна, та ніхто на це не зважав, бо спрага палила внутренности. Так само Івась пив воду, скільки міг.

Знову загоріли вогні, нарізали баранів та знівечених коней, пекли та варили мясо і живились.

Івась цею першою дорогою дуже втомився. Позбивав собі та покалічив босі ноги і дуже засумував. Побоювався цього, що як у дорозі щось не станеться і його не освободить, то він певно не видержить, охляне, а тоді або його убють, або покинуть у степу вмирати. Він поклався в траві і міцно заснув. Він чував від людей, що в траві на степу небезпечно лягати, бо може злюча гадюка підповзнути і вкусити, а від цього певна смерть. Та йому було тепер байдуже. Може би так і краще було, щоб відразу вмерти і не мучитися довго. Та не довго дали йому спати, його збудив страшенний біль від удару нагая, яким почастував його татарин, що стояв над ним. То був перший удар, якого ще з роду не чув на своєму тілі. Нераз ударив його батько прутом або рукою. Тоді видавалось йому це великим нещастям, та це не те було, що тепер. Цей удар пік його вогнем. Івась вився з болю і боячись другого удару, схопився відразу на ноги.

Табор рушив далі в дорогу і йшов аж до самого вечора. Тут, де тепер станули на нічліг, не було зовсім води. Усіх мучила спрага. Люди хапали з трави росу, щоб хоч трохи відсвіжити спечені на вугіль уста.

Івась зів знову кусок печеної конятини, і зараз заснув твердим сном. І таке було через чотири дні. Івась так поранив собі ноги, що за кожним ступенем почував великий біль. З ніг текла кров, а не було чим позавивати ран. Не було перед ким пожалуватися, бо всі терпіли те саме, а татари не звертали на це уваги.

Четвертого дня станув табор на довший відпочинок. Можна було це зміркувати з цього, що татари порозпинали свої шатра, а з недалекого ліса стягали дерево на паливо. Опісля показалося, що татари не задля самого спочинку тут розтаборились. Вони зараз порозпускали загони у всі сторони на нові грабунки. Із табору видно було зараз першого вечера луну від пожарів по всіх сторонах. Усі знали, що це значить і дожидали нових товаришів недолі.

Бранці стали згодом привикати до свого нещастя. Почулись розмови, зразу шепотом, а опісля й голосніші. Кож-

не говорило про свою біду. Те саме було і між хлопцями. Івась звернув увагу на одного ровесника, який припав йому до серця. Оба були на себе схожі мрв рідні брати, і ростом і кучерявим чорним волоссям. Івась був сміливіший і перший до нього зблизився.

— Ти звідкіля?

— Я з Кирилівки, з Брацлавщини.

— А є тут твій батько, або мати?

Нікого немає, мене самого захопили, а батько не знаю куди дівся...

— А як тебе звуть?

— Артимом.

— А мене Івасем та ще й Носенком. Я з Покровів близько Уманя.

— Що з нами буде?

— Господь його знає... Коли не встигнемо втекти, то певно пропадемо.

— Добре то казати втекти. Я вже про те й сам думав, та нас пильнують мов собаки... Чи й ти про втечу думаєш?

— Тихше говори, а то ще який чорт підслухає, то нас повяжуть сирівцями.

— Татарин нашої мови не розуміє.

— Не вір цьому, у них теж люди бувалі, то й нашу мову знають...

Від цієї хвили хлопці держалися разом і спати лягали побіч себе, а тоді нашіптували собі до вуха своє важке горе, та плакали, молились разом і один другого потішав та підбадьорював, що може воно таки вдасться їм утекти.

— Я мушу таки втекти, — говорив Івась, — щоб не знати що. Такого годі видержати.

— Ну, то втікаємо оба. Держимось разом, бо я сам нічого не видумаю.

— Воно так у купі буде краще. Все ж один другого порятує, та чого один не видумає, то другий.

— А чи знайдемо дорогу додому, чи не заблукаємось у степу?

— Підемо татарським слідом, — а чи ти вмієш на коні їздити?

— Та ще й як. Та я думаю, що на коні небезпечно, а краще пішки, бо буде можна денебудь у буряні схритися.

— Але на коні скоріше заїдемо додому. Ти подумай, які наші ноги покалічені.

— А відкіля коней візьмемо? — завважив Артим.

— Вкрадемо татарам. Це ж не гріх, бо вони нашого добра чимало награвували.

— І я гадаю, що це не гріх... А що буде, як нас піймають?

— Чому мають нас піймати? Будемо молитись до св. Миколая, щоб нас заступив, а він певно нам допоможе...

— А я таки боюсь, що коли б нас піймали, то нам смерть неминуча.

— Овва! А чи не краще нам померти, як так мучитись? Козакові ніщо страшне не повинно бути.

— Та я теж із козацького роду, — каже Артим. — Мій прадід і дід і батько були козаками... Але знаєш ти, Івасю, що ми мусимо стати побратимами так, як між козаками водилось, то значить, що один другого в біді не покине, хоч би прийшлося і загинути...

— Я знаю, що то побратимство, ти мені цього й не говори. Мені дідусь усе розказував, як у козацтві водиться...

— Тільки біда, — каже Артим, — що тут ніде нема церкви і не буде де побратимства запрягти собі.

— Ну, годі. Коли нема церкви, то й без цього можна. Бог усе бачить і знає.

Вони таки лежачи на землі обнялись і поцілувались, та стали собі до вуха шептати присягу на побратимство так, як її знали зложити.

— Підожди, Івасю! А до котрого села втікатимемо, чи до Покровів, чи до Кирилівки?

— Це пусте, — каже Івась. — Коли б лише до якого небудь добитись, то вже будемо між своїми людьми, а вони вже не дадуть нам пропасти, тай допоможуть додому добитись.

— Чи у твоєму селі були татари, Івасю?

— Ні, Бог помилував. Мене з левади захопили враз з отарою.

— А наше село орда спалила до тла. Люди завчасу скрились, бо нікого тут з наших не бачу.

— Якось воно зробиться, коли б лише втекти.

І так розмовляли з собою ці два десятилітні побратими кожного вечера, поки не позасипляли...

IV.

На другий день повернули загони з новою добичею в людях і скоті. Боже! Скільки було тут плачу й голосіння! Назганяли пов'язаного народу без числа. Хлопці захоплені думкою про втечу, наче не бачили і не чули людського горя.

— Коли ми втечемо? — питає Артим. — Знаєш, мені цієї ночі св. Миколай приснився. Прийшов сюди достоту так, як у нашій церкві намальований з довгою палицею в руці, і каже до мене: Ти, Артиме, і твій побратим Івась щиро до мене молились і я вислухав вашу молитву, я вам поможу втекти...

— Невжеж так тобі приснився? — каже врадуваний Івась.

— Йй Богу, що так, я нічого не прибільшую, і тепер я певен цього, що нам поталанить...

— Мені також так здається.

— А знаєш чому? Бо ми ще молоді і не нагрішили багато.

— Либонь що так.

— А чи візьмемо ще кого з собою? Св. Миколай не був би цього противний...

— Гм... Я взяв би усіх, коли б можна було. А то я думаю, що як нас багато втікати буде відразу, то буде нам тяжче і всіх нас виловлять. Утікаймо ми самі, а інші хай втікають за нами. Та цього їм не можна говорити, щоб ко-

трий не виговорився. З усіми побратимства заводити не можна.

— Втікаймо зараз цієї ночі.

— Не можна, — каже Івась, — ще не всі вислані загони повертали, ми могли б на такий загін потрапити, а тоді ми пропали.

— Правда. А як ти гадаєш зробити?

— Я гадаю, що коли всі загони повертають, то табор зараз рушить далі, а на найближчій постой ми втечемо.

— А є у тебе який ніжик?

— Є. Маю в кишені, та ще й кресиво.

— У мене теж є, а це в дорозі нам придасться.

А опісля знову, як полягали спати, шептали собі про втечу, і дуже з цього раділи.

На тім місці спочивав табор іще один день, а опісля, коли всі загони поверталися, рушив у дальшу дорогу. Хлопці держалися все разом і йдучи розглядались по сторонах, щоб собі добре зятимити дорогу. З правого боку далеко відно було великий ліс. От коби їм лише там добратись... Але до ліса було далеко, а їх добре сторожили татари.

Хлопці йшли жваво, не зважаючи на поранені ноги. Їх одушевляла надія, що завтра о такій порі вже будуть на свободі. Так зійшов день аж до вечера. Як звичайно вишукували татари місце на постій близь води. Тепер якраз станули над широкою рікою, при якій стояли невеличкі озёрця, оброслі густе комишем і трощею. Тут було ще багато води, бо сонце не встигло її висушити. Над вечором заганяли товар і коні до пійла. Потім погнали і бранців, мов отару овець. Хлопці розглядались пильно, куди їм буде найбезпечніше етекти...

— Чи зараз? — шепнув Артим Івасеві.

— Ні. Ми це зробимо ніччю, як табор засне. Тепер нас помітили б.

Опісля завернули бранців до табору і стали роздавати на вечерю печену конятину, а далі все стало стихати. На небі що раз густіше стали виступати ясні зорі, поки не вкри-

ли цілого погідного неба. Хлопці лежали в траві, дожидаючи з буючим серцем догідної хвили...

Івась дивився на зорі і поміркував, що вже пішло поза північ. В таборі було тихо, тільки чути було від часу до часу стогін нещасних бранців.

— Ходімо, — шепнув Івась побратимові.

Повставали зараз, узялися за руки і стали перекрадатися поміж лежачих бранців. Пішли прямо до ріки, звідкіля доходило рахкотіння жаб.

Перейшовши поміж бранців, перекрались поміж куняючих сторожких татар. Тепер побачили горючі вогні, при яких спали татари. Це місце треба було перейти непомітно, бо його освітлював вогонь. Хлопці полягали на землі і стали повзати. Перебрались так поміж татарські купи і тепер їм здавалося, що є поза табором. Вони повставали з землі і стали бігти що сили в напрямі ріки. Кілька разів то один, то другий спотикнувся у високій траві і падав на землю... Та ось нещастя.. Над самою річкою пасли чабани коні. Про це хлопці не знали і наскочили на чабанів. Один чабан помітив утікачів і пустився здоганяти. Він галайкав за ними, та вони втікали що сили. Добігли до берега і шубовснули у воду.

— Вмієш пливати? — спитав засапаний до смерти Івась.

— Трохи. Боюсь, що на глибокій воді потону.

— На глибокій воді легче плисти, як на мілкій, повір мені. Я трохи відсапну і попливемо, а ти держись мене за одержу. Тільки, пробі, не чіпай мене ні за руки, ні за шию, бо тоді певно потопимось.

Артим чепивсь одержу Івася і помагав собі трохи другою рукою. Івась плив на середину ріки. Він іще за дня, як приходив сюди до пійла, затамив собі, що трохи подалі на середині ріки лежить невеличкий острівчик, оброслий трошею. Туди він спрямувався. Та плисти було дуже важко, бо в одержу, та ще треба було піддержувати на воді товариша. Він дуже знемігся, і вже думав, що не допливе. Аж почув відразу, що попав на струю і вода його бистро несла.

Тоді він повернувся горілиць і тепер міг відпочати. Від часу до часу повертав голову і дививсь у пільмі за острівчиком. Завважав у пільмі бовваніючий подалі острівчик, і поміркував, що туди несла його струя.

— Як тобі, Артиме?

— Я дуже знемігся, — простогнав Артим майже переводячи дух.

— Обернись горілиць як я, і добре випялись, та не підноси голови, острівчик уже недалеко.

— Мене вода залле.

— Нічого не бійсь, відважно, горілиць легче плисти.

Івась зачув, як від легенького подуву вітру шуміла троша. Доплили до мети. Тепер пообертались і нащупали ногами землю. Держались за руки і бродили до острівчика.

А тимчасом татарський чабан, що гонив за хлопцями, як почув плюскіт води, загалайкав на інших і всі чабани позбігалися на беріг. Почули гомін і інші сторожні татари та поприходили сюди теж.

— Коли не потонуть, то завтра найдемо їх певно десь у трощі, — говорили між собою — далеко вони не втечуть. Ми їх за це для відстрашення інших потопимо на очах усіх бранців мов сліпих котенят.

V.

Знеможені і мокрі мов хлющ зайшли малі побратими поміж трощу на острові і тут знайшли трохи сухого місця, де зараз полягали важко дихаючи. Мокра одежа поприлипала їм до тіла, зробилось їм студено, аж зубами дзвонили.

— Не згубив ти ножика, Артиме?

Артим пощупався по кишені.

— Є, я і кремінчик маю, та порохна дасть Бог.

— Коли б лише звідсіля видістатись подаліше татар, то усього знайдемо.

— Що ми далі будемо робити? — питає Артим. — Ти чув, як татари галайкали? Вони помітили нашу втечу, певно

той чорт, що за нами гнався, наробив галасу, а завтра стануть за нами шукати, і хто зна, чи не знайдуть, бо куди ж ми скриємось?

— Не бійся. Хіба ти забув, що тобі св. Миколай чудотворець говорив? Тож бачиш, що не пропадемо. Дідусь мені не такі чудеса того святого розказував.

— Так ми не ждімо тут, а зараз утікаймо...

Івась поглянув по світу. Уже світало.

— Нікуди нам тепер утікати, бо не забіжимо далеко поки не стане дніти. Тоді татари помітили б нас у степу і певно піймали б. Ми останемо тут, поки татари не помандрують далі... Рано вони певно підуть, бо звичайно аж до третього дня спочивають довше на одному місці.

Артим став плакати.

— Де ж ми тут дінемось? Вони сюди певно прийдуть.

— Не журись. Ми пірнемо у воду і пересидимо лиху годину. Знаєш як? Дідусь розказував, що у давнину то ось як люди від татар у воді крилися. Треба взяти кусок троці в рот і пірнути з головою у воду, а другий кінчик троці має виходити з води. Тимто треба дихати, щоб не задушитись.

— Я такого не чував, — каже Артим, — і зараз перестав плакати.

— Ми зараз попробуємо. Я вже вмю дихати губою, не конче носом. Таке я пробував ще у нашому ставі.

Івась зрізав грубу трощу, пообтинав на кінцях і подав Артимові.

— Ти придержи носа пальцями і пробуй дихати.

— Справді, що так можна, — каже Артим попробувавши — можна дихати.

Івась зладив ще одну трощу для себе. Він каже:

— Отож ми зробимо так. Як почуємо, що татари за нами шукають, то ми тут будемо сидіти тихо. А коли б і на острівчик лізли, так ми зараз пірнемо у воду. Тоді нам треба держатись за руки, щоб не відстали від себе.

— Нам би поперед усього поживитись трохи, — каже Артим. — Я взяв учора трохи конятини за пазуху, не знаю, чи можна буде її їсти, бо геть обмокла.

— А я успів украсти татаринові такий добрий кусок баранини, тільки не знаю, чи вона добре спечена, бо я таки з вогню взяв... Зараз попробуємо.

Він добув мясо геть із-за плечей. Воно було обмокле водою і на половину спечене. Врізав по кускові, а що оба були дуже голодні, то таки зараз зіли не надумуючись. Опісля стали куняти мов птиці на гияці наслухуючи, що у таборі діється. Та Івася таки зломив сон і він заснув твердо. Артим не міг заснути, бо його дуже морозило...

— Івасю! Либонь погоня за нами, — шепнув Артим Івасеві, беручи його за руку. Івась прокинувся відразу. На світі вже було ясно. Він піднісся з землі і роздивлявся та наслухував. Від табору почулись голоси, які до них наближались. Івась поліз осторожно в трощу і розхилив її. Кілька татар ішло берегом ріки і стали собі показувати руками на острівчик. Опісля два татари роздяглись і полізли у воду. Тут від берега була рвуча вода. Вони зразу плигали в воді, а далі стали плисти на острівчик.

— Нам теж пора, — каже Івась, — є у тебе троща на поготівлю?

Артим дрижав цілим тілом мов у лихорадці. Івась повів його за руки на другий беріг острівчика, і зараз оба полізли у воду. Тут була вода спокійна, бо головний рукав ріки зі струєю йшов попід той беріг, де стояв табір. Зайшли у воду по груди і тут пірнули з головами... Татари допливши до острівчика, стали шукати. Помітили сліди хлопячих ніг і столочене на траві місце, де вони лежали. Сліди йшли в різні боки. Татари довго тут нишпорили, та відтак забралися, звідкіля прийшли. Тимчасом хлопці стояли в воді лицем у гору, виставивши трощі з води. Виждавши так довший час, Івась вихилив осторожно голову з води і наслухував. На острівці вже не було нікого, а з противного боку чути було плюскіт води, що татари відпливали. Виждав ще трохи, а відтак вийшов на беріг. Тут було видно татарські сліди. Зараз нарізав трощі, звязав це горою і встромив на себе цілий сніп. Такий самий сніп зладив і для Артима, якого привів з води. Усюди було тихо, лише з табору доходив сюди звичайний

гамір. Татари ладилися відходити далі. Хлопці стояли в трощі в цілий ріст і дивилися на переправу татар через ріку.

Довго воно тривало, заки цілий табір перебрався на цей бік ріки. Як уже гамір став у степу замовкати, вони пороздягалися з мокрої одежі і розстелили її на сонці сушити. Та не багато у них тої одежі було; сорочка та штанці, бо у такому їх татари захопили.

— Що ж ми тепер будемо робити? — питає Артим.

— Ми тут ще заночуємо. Небезпечно нам так під ніч у степ пускатися. Можемо здибати вовка, а може ще який заблуканий татарин буде вертати, тоді була б нам велика біда. А тут нам зовсім безпечно.

— Коли б так вогню розвести та погрітися...

— Не розведемо, бо хоч маємо кресиво і камінчик, то порохна немає і... вогонь розводити небезпечно.

Вони одяглися у сухе, помолилися і полягали спати підклавши під голову сухої трави. Довкруги було тихо, хіба нічна птиця відзивалась і жаби в болоті рахкали.

— Бачиш, що воно правда в тому, що мені св. Миколай говорив.

— Певно, що правда. Ти побачиш, як то ми гарно добемось додому.

Вони заснули твердим сном. Сонце вже стояло високо і добре припікало, як вони прокинулися. Виспавшись добре, вони почували себе бадьорими і веселими. Зіли по кускові мяса й ладилися переплисти ріку на другий бік. Щоб не замочити одежі, Івась вигдав "татарську штуку". Він нарізав ножем трощі і зробив із цього малий сплавець. На ньому прив'язав клунок з одежею і пустив на воду, тягнучи його на ремінці. З тим пустилися на воду. Тепер було їм легше плисти без одежі. Але татарська штука не повелася, бо одежа таки замокла. Вони повдягалися в мокру одежу, щоб краще на них висохла, і пішли поперед усього на татарське обозовисько. Тут налетіло стадо воронів, які, як хлопці наблизились, позлітали вгору, кракаючи. В обозовиську знайшли кілька неживих бранців. Хлопці заплакали над ними, бо нічого не могли для них зробити, хоч би то

поховати їх та не дати воронам та вовкам християнського тіла шматувати. Вони стали перешукувати мерцям кишені. Не шукали ні золота, ні срібла, а лише за найціннішою для них річчю, за порохом до кресива. І це їм поталанило. У одного покійника знайшли в кишені одне і друге. Зняли ще дві драні свитини, щоб було чим уночі вкритися. Зняли також сорочку, бо їм треба було полотна, перевязати поранені ноги.

— Чи це не гріх, Артиме, що ми мерців обдираємо? — питає Івась.

— Який це гріх? Їм цього вже не треба, а ми без цього не обійдемося. І так знівечилось би в степу.

Вони знайшли ще два гострі татарські ножі. Господь знає, скільки цими ножами порізано людей, аж лячно було брати це в руки. Та годі! Така річ мала для них велику вартість. Шукаючи так по великому обозовиську, вони почули в одному місці важке чоловіче стогнання. Зразу налякалися і стали наслухувати, а далі таки зважилися піти в те місце. У траві під корчем дикої рожі лежав бранець, якийсь старший чоловік у крові. Лице обкипіло засохлою кров'ю з розбитої голови. У нього були звязані руки позаду сирівцем. З голови зсунулась шапка і лежала оддалік. Він мав заплющені очі і стогнав.

— Чи ви ще живі, дядьку? — питає Івась, нахилившись над ним.

Бранець розплющив кров'ю залиті очі й подивився мутним поглядом на хлопців...

— Дайте, діти, крапельку води, страх пити хочеться.

Артим узяв його шапку і побіг до ріки за водою, а тимчасом Івась розв'язав йому руки. Бранець лежав знову з заплющеними очима без руху. Артим приніс воду. Тоді оба підвели йому голову і напоїли. Він випив усе до крапельки.

— Ой, спасибі вам, мої діточки... А що? Татар уже немає? Мене татарин так здорово зацідив ломакою по голові, що геть пам'ять утратив, і вже не знаю, що далі було, і коли татари пішли.

— Татари пішли ще вчора, а нам обом повелося втекти

ще попередньої ночі. Ви, дядьку, підведіться трошки, ми вам ще води принесемо.

— Спасибі, мої голуби, та мені так руки задубіли, що ворухнути ними не можу. — Він став підносити то одну, то другу руку, згинати ними, поки не почув у них владу. Тоді він уже і присів і став розглядатися довкруги. Похитав головою і зітхнув сумно:

— А мого бідного Максима таки забрали бісурмени...

— Дасть Бог, що й він утече, — каже Івась, — коли б лише так щиро як ми молився до св. Миколи. Та ви, дядьку, устаньте, ми вас підведемо до ріки, там викупайтесь, промийте рану та перевяжіть — ось вам кусок полотенця, то зараз вам легше буде, а опісля помандруємо.

— Ні, діточки, ви мене оставте моїй долі, а мандруйте самі щасливо. Я дуже знеможений, то лише зупиняв би вас на ходу моїм рачачим ходом.

— Ні, дядьку, ми вас тут не лишимо, бо це був би вели-

кий гріх. Ми вам поможемо і помандруємо далі. Нас би Бог за це покарав, коли б ми вас немічного оставили. Та ви, дядьку, не гайтесь, а йдіть купатися. .

При їх допомозі дядько встав і, опираючись на них, пошкандибав до ріки. Вони допомогли йому роздягтись і він поліз у воду. Від цього йому справді полегшало, бо вже вертав о власних силах від ріки.

— Спасибі вам, мої діточки за поміч. Я справді тепер дужчий, лише їсти хочеться.

— Ось вам, дядьку, кусник баранячого мяса, який нам остався; не гарне воно, не гарне, та кращого немає. — Івась витягнув мясо з-за пазухи і подав дядькові, що зараз його зів. Він пошукав собі якихось листочків, приложив до рани і перев'язав полотном, що відрізав Івась ножем.

— Я справді наче б то подужав, хоч голова ще дуже болить і в ухах шумить, мов вода на лотоках.

Артим пішов іще шукати по обозовиську і знайшов невеличкий мідяний казанок. Це також у дорозі знадобиться, буде чим хоч би води напиться.

Пустилися зараз у дорогу по татарських слідах. Дядько частенько знемагався й сідав спочивати. Кілька разів говорив хлопцям, щоб його лишили і йшли самі, та вони й чути про це не хотіли, а так воліклися з ним помаленьки нога за ногою. — Тепер ліворуч від них стояв цей великий ліс, на який вони дивились, ідучи сюди.

— Я думаю, дядьку, що нам би краще в лісі ночувати, ніж у степу. Можна й багаття розвести і безпечніше буде.

— Гарний у тебе розумець, мій синку, ходім у ліс. Там і жарі такої немає. А як тебе звати?

— Я звуся Івась Носенко з Покровів, села близько Уманя, а мій побратим Артимом зветься. . .

— То ви лише побратими? Я гадав, що ви рідні брати будете, такі на себе схожі.

Дядько очевидно покріпшав, бо й не приставав так частенько як перше і балакучий став і розпитував хлопців про все. Нарешті добились до лісу. Він був дуже великий. Зразу росли кущі ліщини, тернини, дикої рожі і малиннику, а далі

стояли великі столітні дерева. Тут було спокійно, затишно й холодно. Лише пtiці на верху дерев співали, дятель стукав у пні дерев, видзьобуючи поживу, а інколи показалась білка, що скакала з одної гілки на другу. Хлопці були дуже раді і тішились, що під вечір розпалять вогонь. На те вони збирали по дорозі повні оберемки сухого гіляччя, що з дерева пообпадало. Розтаборились під розлогим старим дубом і розвели вогонь. Тут у холодному лісі не відчували спраги, але голод їм таки добре докучав. Полягали спати, та заки ще поснули, почулось на верху дуба якесь гудіння. Стали наслухувати, що воно, а дядько — він Остапом звався — каже, встаючи:

— У цім дубі бджоли пасіку завели. Пошукаймо, а певно мед знайдемо.

Засвітили суху гиялку і стали шукати довкруги дерева. Справді знайшли щілину в дуплі дуба, з якої плила патока по дереві і застигала та густіла на корі дерева мов жилиця. Бог знає, від коли тут бджоли працювали. Взяли ножа і нарізали цього меду у казанок чимало. А підкурені бджоли гуділи заєдно.

— От і повечеряємо, — каже дядько, — В нього наче б життя нове вступило.

— Але багато цього добра не можна їсти. Оттак, щоб лише голод заморити...

Та коли Господь до тепер їх рятував, то порятує й далі, — думали собі всі, засипляючи при розложенім вогні.

VI.

На другий день уранці повставали і помолилися. Дядько Остап почував себе краще як з вечора. Він пошукав собі в лісі цілючого листя і перев'язав собі голову. Хлопці набрали ще меду повен казанок, зіли трохи і помандрували далі, бо пити дуже хотілося. Треба було конечно знайти воду. Хлопцям було весело, але дядько дуже тим журився, чи не прийдеться їм помірати серед цього лісу з голоду.

Аж ідучи так навмання, почули у лісі якийсь легенький шум і дзюрчання.

— Тут десь недалеко буде вода, — каже дядько, — і став поспішати. Пішли на цей голос навпростець, і дуже зараділи опинившись над лісним потічком. Зараз припали до води. Вона була чистесенька мов сльоза і дуже студена і смачна. Видно, що тут десь недалеко джерело цьому потічкові. Справді, недалеко побачили невисоку скелю, зпід якої випливала вода. Вона зливалася у чималий ставочок, а з нього щойно що вода плила потічком. Напилися води, закусили медом і полягали на мягонькій траві спочивати.

— Дядьку, ночуймо тут.

— Кращого місця і не знайдемо, — каже дядько, — лише подбати б про паливо.

Хлопці кинулися зараз у ліс і принесли два оберемки ломаччя, що на цілу ніч повинно було вистати. Та ще заки розвели вогонь, почули шелест у корчах і легеньке хрункання. Остап відразу такий став жвавий, мов не той чоловік.

— Давайте мені ножа, хлопці, — шепнув, — а самі сидіть під корчем неповоротно. Будемо сьогодні вечеряти.

Хлопці скрилися в корчах, а Остап станув за деревом. До ставка наблизилося кількоро диких кабанчиків чорних мов смола. Кобанчики полізли у воду, напилися, а відтак хрунькаючи полягали на березі. Цю хвилю використав Остап. Він підкрався до них і кинув гострим ножом, поцілений кабанчик став квичати. Другі повтікали. І зраний хотів утікати, та його здогнав Остап, піймав за вуха і дорізав тим самим ножом.

— Повечеряємо, діти, як уже давно не вечеряли, а ви лиш розведіть вогонь, бо дуже їсти хочеться.

Не треба їм було цього два рази говорити. За хвилю горів вогонь, а Остап патрошив кабана і різав на куски мясо. Відтак вирубав три ліщинові колики і приладив рожни, на які позастромлював кусні мяса. Хлопці не могли з дива вийти над зручністю дядька, що так поцілив кабана ножом на віддаль.

— Подождіть, діти, ми й лука зладимо і ще не так за-
полюємо.

Артим нагадав собі щось і став шукати по кишенях свитки, що її зняли з умерлого бранця. Там було кілька вістрів зі стріл, яких уживали татари.

— Чи це не до стріл, дядьку?

— А вжеж, а вжеж, синку. Здоров би ти був. Завтра ми гарно заполюємо.

Довкруги розходився запах печеного мяса і всім було пильно діждатися вечері. Не було лише солі, та годі. Не треба казати, що таким голодним людям то й без солі смачне. Тої ночі вони дуже гарно спали.

На другий день дядько узявся ладити лука. Він вичистив кишки кабана, висушив при вогні і сплів з них міцну тятиву: Вирубав відтак молодого дубця, припарив при вогні і зігнув лука та звязав тятивою. Хлопці вирубали ліщинових рівних прутів, поздирали кору і понабивали залізця. Лук був готовий, та такий твердий, що ні Івась, ні Артим не могли його натягнути. Остап попробував стріляти, і кілька разів на велику радість хлопців потрапив до наміченої ціли, яку назначили на дереві. Видно, що Остап був не абиякий стрілець. Сюди певно прийде вечером звір воду пити. Ми скриємося, щоб нас не помітив. А тепер, хлопчики мої, познімайте ці шмати з ваших ніг, треба вам ноги вилічити з ран.

Вимочили добре і вимили ноги в ставку, випрали полотно і висушили на сонці. Остап назбирав цілющих листків і пообв'язував їм ноги. А сонця і тепла було тут доволі. Довкруги ставка і скелі була прогалина поросла буйною травою. Наші втікачі не могли налюбуватися таким гарним та любим місцем. Грілися та сонці, купалися в ставку, а та безпечність і спокій багато причинялися до того, що вони кріпшали на силах із кожною годиною.

І на добичу не треба було довго ждати. Зараз першого дня під захід сонця вийшов з ліса гурток сарн. Попереду йшов гарний та рослий, з великими рогами сарнюк. Розглядався осторожно і вимахував головою. За ним ішли

сарни менші й більші, скубаючи на ходу зелену, свіжу траву. Гурток ішов просто до води не прочуваючи лиха. Остап стояв за дубом, напняв лука і прицілився. Зафурчала в повітря стріла і одна сарна підскочила в гору, а відтак простяглася на березі. Інші сарни налякалися і завернули в ліс. Сарнюк вискочив із води і довгими скоками помчав за стадом. Хлопці побігли і притаскали сарну на цей бік.

— Буде що два дні їсти, — каже Остап.

Зараз узялися патрошити сарну. Частину мяса спекли, а решту завісили на дереві. Хлопці були дуже раді.

— Коли б тут побудувати яку хатину під скелею, то можна ось тут вік прожити.

— Ні, синку, це не для вас. Молодому треба в світі жити, а не загребуватися в пущі. Таке то хіба для старих людей, що вже в світі нажилися, та банно їм за спокійним кутком. Впрочім багато тут дечого не стає. Нема ні хліба, ні солі, а самим мясом та медом довго не поживеш. Ми тут лише гаразд спочинемо, повигоюємо наші рани, наберемо сили і помандруємо далі. Цілої України орда не знищила, ще знайдемо людей і дібемося до своїх тих, що живими остали.

Остап зітхнув важко. Він нагадав, що хто зна, чи коли віднайде своїх, а вже свого села певно що не застане. Йому страшно було жаль сина Максима, якого татари теж забрали і певно його не побачить на цім світі. Та він так лише задля хлопців говорив, яких полюбив мов своїх діток.

— А що сталося, дядьку, з вашим Миксимом? — питає Івась.

— Те саме, що й з вами було б сталося, коли б не втекли. Нас обох узяли і ми нічого про себе не знаємо...

— От коли б ми були це знали, то певно не лишили б його, — говорив самопевно Івась.

По кількох днях то й хлопцям таке життя навкучилось. Уда несоленого мяса ставала їм щодня більше осоружна, не-смачна. Переївся їм і мед. До того ще Івася одного разу, як поліз за медом на дерево, дуже пожалили бджоли, аж треба було мокрий платок прикладати. Запухло йому ли-

це, що очей не було знати, а руки попухли мов подушечки.

— Буде з тебе добрий пасічник, — говорив Остап.

— А чому?

— Тіло привикне до бджолянного жала і вже більше не буде пухнути. Людина до усеї біди привикне, а опісля то вже нічого не страшно.

Вирішили між собою, що треба мандрувати далі. Забрали свої шматки в клунки, набрали в казанок меду, напекли мяса і рушили далі. Хлопцям стало жаль за цим любимим місцем, і довго за ним оглядалися, поки його не закрив густий ліс перед їх очима.

VII.

— Найкраще б нам йти здовж потічком, а все він нас заведе до якоїсь більшої ріки — каже Івась.

— А за рікою то хіба помандруємо до моря, — говорив дядько, — та тим часом відібемося від шляху і додому хіба ніколи не вернемо. Нам треба татарського сліду держатися.

Вони пішли на захід сонця. Йшлося їм добре. В лісі було спокійно і свіжо, по деревах лунав спів лісової птиці. В полудне припочили і поживилися мясом. Лише без води було їм зле, а тут води ніде не було. Їм стала докучати спрага.

Вже над заходом сонця почули в лісі якийсь гамір від людських голосів. Йшли тепер осторожно, бо не знали, яких людей стрінуть.

— Ви, хлопці, підждіть тут, а я піду роздивитись... Він положив під деревом свій клунок із луком і стрілами, а сам продираючись осторожно поміж корчі підкрадався до того місця, звідкіля доходив голос. Наблизившись побачив вогонь. У казанах варилася страва, а довкруги вогню снувалися якісь люди. Не можна було зразу зміркувати, хто вони, бо розмовляли різно: одні по українськи, а інші так, що не розбереш, по якому воно. Тепер Остап побачив, як розстелили на землі плахту і туди висипали з торбинок золоті та срібні гроші, куски золота та срібла, золоті ча-

ші, срібні ложки, і багато дечого такого, що він і не знав, до чого воно. Відтак стали поміж себе те добро паювати, при чім прийшло між ними до суперечок і драчки, а скінчилося на цім, що один штовхнув товариша ножом у груди так, що на смерть зарізав. Зарізаного відсунули ногами на бік і паювали далі.

— Господи! Та це ж якісь розбійники, — подумав собі Остап і перехрестився, — награвлене добро паюють. — Він завернув назад наляканий і став утікати що сили. Розбишаки почули тріскіт ломаних корчів і кинулись у цей бік. Побачивши втікаючого Остапа, кликали за ним, та він і не оглянувся. Тоді один підняв рушницю і стрілив за ним. Залунав по лісі гук стрілу, а Остап поцілений у плечі, розвів руки і впав. Мав іще стільки сили, що крикнув у сторону, де скрилися хлопці:

— Втікайте!

Почули це хлопці і дуже стрівожилися. Скрилися в корчах і ждали на Остапа. Та він не вертав. Іще довго чути було гамір, а згодом він став віддалятися, аж зовсім притих. Розбійники побоювалися, що їх хтось підглядає і забралися геть.

Тепер хлопці вийшли зі своєї скритки і пішли у цей бік звідки почули голос дядька: втікайте. Недалеко знайшли Остапа неживого. Лежав у крові з розведеними руками, лицем до землі. Хлопці припали до трупа і гірко заплакали. Не стало доброго опікуна і тепер лишилися безпомічними сиротами серед великого ліса, серед небезпеки. Бо можуть знову попасти в руки лихих людей, що їх денебудь продадуть туркам мов товарину. Коли вже добре виплакалися, сказав Артим:

— Поховаймо сердешного тут, щоб дикі звірі християнського тіла не шарпали.

Та в них не було нічого, чим би викопати яму, хіба два ножі. Хай і так, і цим можна яму викопати. Але вже вечір, зроблять ще завтра вранці. Вони боялися розпалювати вогонь і поклалися спати таки близько мерця. Нічого не бояться, бо він їх дуже любив, мов рідних. На другий день

узялися до роботи. Копали ножами і викидали землю згортаючи руками на полотно. Копали так до полудня. Відтак вистелили яму сухим листям, і сюди затягли з бідною тіло Остапа. Схрестили йому руки, накрили очі свитиною, і помолилися за його душу. Тепер присипали землею і завершили невеличкою могилкою. Відтак звязали скрученим прутиком хрест і застромили на верху. Їм було дуже важко на душі. З Остапом почували себе безпечно мов під рукою рідного батька. Тепер мусять самі про себе думати, бо ніхто їм не порадить. А що станеться з ними далі, це лише Господу самому відомо. Їх так тяжко прибило горе, що й на їду забули.

— Ходімо ще на обозовиско, — говорив Івась, — може як раз найдемо що для нас пригоже.

Обозовиско було невелике, і видно було, що розбійники не побували тут довго. Знайшли тут покинений казанок із вяленим мясом, торбу з хлібом і сухарами пшеничними та коробку з сіллю. А далі шукаючи в траві, знайшли цілу пригорщу золотих та срібних грошей. Видно, що розбійники спішилися дуже і не забрали всього.

— Чи брати й це? — питає Артим. — Нащо нам придається золото в лісі?

Треба взяти. Бог допоможе, що з цього ліса вийдемо, а на світі можна буде за ці гроші дечого купити. От ми купили б собі по коневі, та швидче до дому дібралися.

— Лише б ці гроші добре десь заховати, бо може знову яких розбійників стрінемо.

В обозовиску ще жарів вогонь. Вони роздули його і пригріли оставлений там казанок із мясом.

— От коли б тепер був з нами Остап, то б то зрадів, що у нас хліб та сіль.

Тут і повечеряли. Зі солею їм все інакше смакувало, та від соленої страви їм ще гірше доскуляла спрага. А тут не було ні капельки води.

— Не турбуйся, Артиме, у лісі десь воду знайдемо, — потішав Івась.

— Та здається, що тут і лісові кінець. Тепер прийдець-

ся знову в степи мандрувати. Нам треба знову до татарського шляху добиватися.

— Ні, ми краще з цим лісом не розставаймося, і киньмо татарський шлях. На ньому і так не найдемо людської оселі, ходімо далі краєм ліса. Може якраз стрінемо яких людей в тих сторонах, куди татари не йшли...

Забрали свої клунки і торбу з хлібом, пішли далі берегом ліса. Усе інше, а з тим і лук та стріли покійного Остапа оставили. На що він їм здався, коли жаден із них цього лука не натягне. Івась йшов передом. Артим почував себе знеможеним і спрага його мучила. Він частенько при-ставав відпочивати. Аж ось побачив, як Івась поклав легенько свій клунок на землю, давав Артимові знаки, щоб здержався і поступив кілька кроків наперед. Тут він відразу впав на землю. Артим підбіг до нього. Івась держав здорового зайця в руках, що пручався з усієї сили, бив задніми ногами і драпав передніми, а Івась не міг собі з ним дати ради. Аж Артим ударив його кулаком позауш. Заяць затріпався ще раз і неживий став.

— Як ти його піймав? — питає Артим.

— Він спав у траві, а я надійшов непомітно, піймав за карк, та коли б ти не був у час прибіг, то таки був би виврався. Дивись, як мене подряпав, — каже Івась, обтираючи кров на руках і грудях.

— Нині ми гарно повечереємо, але ходім таки в ліс... Коли б ще воду найти, бо мені дуже пити хочеться.

В лісі розложилися ночувати. Випатрошили заяця, порізали на куски, посолили і поклали на вогонь... На другий день помандрували далі. Десь коло полудня надибали чималий потік, хто зна, чи не той самий, що й перше. Він впливав аж до краю ліса, і завертав знову в ліс. Видно, що йому краще було плисти в лісі під тінею дерев, ніж у степу, де сонце випило б йому всю воду.

Хлопці напилися води, а опісля скупалися. Ще було у них кусок заячого мяса, трохи хліба і сухарів таких твердих, що годі було розкусити. А коли це минеться, так не знати, що їм робити далі.

— Ходімо до оцеї кручі, — каже Івась, — там може бути риба.

Він кинув кришок хліба на воду і зараз показалися риби цілим роєм. Вони проковтували плаваючі кришки і ганялися за другими.

— Є риба, — каже Артим, — та як її піймати?

— Підожди, ми зладимо вудку з ниток із полотна.

— А гачок?

— А може би вістря з татарської стріли?

— Коли ми стріли покинули враз із луком. Та воно й так було б завелике.

— Правда, треба щось іншого придумати...

— Ти підожди, — каже Івась, — ми прив'яжемо до шнурка кусок мяса, а як його риба проковтне, то ми її зараз на беріг і тоді вона вже наша.

Відрізали зараз кусок полотна, сотали нитки і сплїтали в міцний шнурочок, якого сплели більш на три сажні. Прив'язали деревляний плавок, а на кінець кусок мяса і кинули на воду. Вода була така чиста, що дно було видно. Риби стали напливати і щипати мясо, аж надплила більша риба і відразу пріковтнула кусок, та пірнула на дно. Тоді хлопці стали тягти хутенько шнурок до себе. Та ба! Риба як зміркувала, куди її тягнуть, випустила із себе принаду, а сама пірнула на дно.

Не їсти нам сьогодні риби, Івасю...

— Хто його знає. Підожди до ночі, а ми вже щось придумаємо.

— А тимчасом ми назбираємо сухого патича, щоб було чим у ночі палити.

— А я наріжу сухої трави, — каже Івась.

Коли вже потемніло, розвели вогонь. Івась став сплїтати віхті з сухої трави, а опісля роздягся.

— Ми так зробимо, Артиме: Я полізу голий у воду там під кручу, а ти будеш мені з берега світити запаленим віхтем, один по одному. У нас так ловлять люди рибу в ставі. Риба виходить до світла і зблизиться до білого тіла. Тоді можна її піймати руками. — Ходімо.

Артим станув над кручею з горіючим віхтем, а Івась поліз у воду і станув непорушно, наставивши руки. Зараз з'явилися риби цілим роєм. Вони підпливали до Івасевого тіла і стали його щупати. Тоді Івась рушив миттю руками і піймав одну більшу рибу та викинув її на беріг. Риби зразу розбіглися, та відтак знову завертали. А Івась блискавкою хапав що більші і викидав на беріг.

— На цей раз буде досить, — каже, — вискочив з води і став одягатися. Зловили п'ять більших риб.

— Буде на два дні, — каже Артим, збираючи рибу по траві, що підкидалася в гору і світила білою лускою.

— Ні, — каже Івась, — нам на сьогодні і на завтра виста- не чотири, а одну кинемо назад у воду. Риба в літі хутень- ко псується.

Найменшу рибу кинули у воду, а чотири посправляли, покраяли на куски і насолити.

— Варімо сьогодні юшку з риби, — каже Артим. Він побіг до потічка з казанком, вимив його і набрав води. Накла- ли туди мяса і приставили до вогню.

— У нас ложки нема, — турбувався Артим.

— Подивись, чи багато ще хліба в торбі остало.

— Тут маємо ще бохоньчик хліба і сухарів доволі.

— Кинь кілька сухарів у казанок, хай помякне, а хліб давай сюди, то й ложка буде. — Івась відкріїв два окрайчи- ки хліба і викроїв мякушку.

— Диви, яка ложка, тут одна, а зараз буде і друга.

Хлопці були такі раді, що про світ забули. Є юшка з ри- би, та ще й солена, сухарі, і ложка найшлася. Чого ж їм біль- ше треба? Таке то було смачне, давно такого не їли...

— Коли б так ще й меду закусити, — каже Артим.

— Коли б так ще й ковбаса і вареники зі сметаною.

— А опісля би ще якого буханця, або медівника...

Вони так собі жартували заїдаючи хлібними ложками смачну рибячу юшку, по якій плавали куски пшеничного су- харя... Опісля підклали ще дров на вогонь і полягали без- журні і веселі спати. В ночі прокинувся Івась від якогось ше- лесту в корчах. Він підвівся зараз і поглянув туди, та дуже

налякався того, що побачив. З поміж корча світилися зеленкуваті вовчі очі мов два вогники. Вовк стояв від них дуже близько і кланцав зубами. Івась скочив до вогню, хопив недогарок ломаки і шпурнув на вовка. Та його вже тут не було. Тепер Івась підкинув іще дерева на вогонь і вже не спав до рання...

Від коли вони блукали у тім лісі, то ще вовка не стрічали аж тепер, а видно, що вони тут є і можуть їх колись серед ночі пожерти. Треба буде себе більше берегти і або десь спати на деревині, або пів ночі на переміну сторожити. Розуміється, що без вогню не можна їм спати. Таке життя не було їм до вподоби. Коли б чим швидче добратися до якогось села між людей. Така думка не покидала його вже до самого рана... А тим часом Артим спав добре, не прокидаючись. На другий день рано, коли йому Івась розповів нічну пригоду, той сказав:

— Коли б так покійний Остап був із нами, він був би був певно того вовка з лука застрілив.

— А може то був вовкулак, а того то не так легко вбити.

Від тепер хлопцям було лячно в лісі. Йшли обережно і розглядалися по боках. Їх спокій і почуття безпечности геть пропали. А все таки в лісі було безпечніше ніж у степу, бо можна втекти на дерево. Держалися заєдно того потоку, який щораз більшав. До нього щодалі вливалися менші потічки з різних сторін ліса.

Мандрували так ще два дні. Живилися рибою і сухарями, а раз таки поталанило їм знайти меду. Ніччю то один, то другий сторожив на переміну і піддержував вогонь.

Третього дня вночі Артим відбуваючи свою чергу, почув серед нічної тиші, що десь далеко гавкала собака. Він дуже зрадів і розбудив Івася. Тепер наслухували оба. Справді десь собака гавкала, та так собі полегенько з псячого обов'язку.

— Тут уже десь буде людське житло, — каже Івась. — Запам'ятаймо собі добре, з котрого боку голос йде, щоб завтра не збитися з шляху.

VIII.

У ту сторону пустилися другого дня вранці в дальшу дорогу. Шлях йшов від потока, а відтак його знову надигнали. Очевидно потік робив у лісі закрути.

Десь коло полудня почули знову голос собаки, і то не одної. Вони очевидно занюшили хлопців у лісі, бо голос щораз наближався.

— Втікаймо на дерево, — говорив Артим, — бо пожруть нас і не зможемо обігнатися.

Він став драпатися на дерево, а Івась пішов за ним. У ту саму пору показалися дві великі собаки вовчої породи. Помітивши хлопців на дереві, вони стали завзято присікатися і гавкати, а опісля й вити.

— Гарний будемо мати празник, — говорив Артим, — як нам прийдеться тут зо два дні посидіти.

— Так воно зле не буде. Як є собаки, то буде тут десь і оселя і господар, що певно за собаками погляне, чого вони виють, — потішав Івась.

Дивилися з гори на псів, що вони роблять. А їм і не снилося оступатися. Опиралися передніми лапами на дерево, нюшили та вили, то знову набріхували на переміну, аж навкучилося. Аж ось вийшов з поміж дерев якийсь старий бородатий дідусь. Він свиснув на собак і вони зараз підбігли до нього, поласилися тай знову до дерева, і тут стали ще завзятійше гавкати. Дідусь підійшов під дерево.

— А хто там сидить? — Він прислонив рукою очі і дивився в гору.

— Дідусю! Відженить собак, тай нас порятуйте!

— Еге ж? А ви звідкіля тут у лісі взялися? Злазять, та нічого не лякайтеся, коли я тут. Добре, що ви на дерево втекли, бо було би з вами погано. — Старий заговорив до собак і вони зараз уступилися і полягали недалеко на траві, висолопивши довгі язики.

Хлопці позлазили з дерева, а пси зараз до них прискочили, та дідусь крикнув: "Не руш!" Вони обнюхали хлопців, а відтак стали вимахувати хвостами.

— Тепер ви вже безпечні, — каже дід, — можеш і сі-

дати на нього. Ну, кажіть, мандрівники, звідки ви сюди замандрували?

— Ми втекли з татарського полону, — каже Івась, — і став старому розказувати.

— Ні, мій любий хлопче, розкажеш мені опісля; ви певно голодні, ходіть у мою оселю.

Пішли за дідом. Він був лише в сорочці і штанах з полотна, на ногах постולי, а на голові старий солом'яний капелюх. Дід був великого росту, але дужий і кремезний. Голова, борода і вуси були білі мов молоко. На плечах була у нього торба, а в руці держав коротку рушницю. За поясом застромив довгий ніж.

— Та що я забув, — каже дід пристаючи, і сягнув у торбу, — у мене ще в торбі кусок хліба, то перекусіть, а дайте по кускові і собакам, то вже й приятелями будете.

Він подав їм добрий шматок хліба. Вони розрізали по половині, а відтак відрізали по кускові для собак. Але собаки лише хвостами махали, обнюшили хліб і не брали, озираючись на діда.

— Возьми! — сказав дід до собак.

Тоді один і другий пес приблизився несміло до хлопців, помахав хвостом, узяв легенько кусок у зуби і ліг у траві заїдати.

— Вони так навчені, що від чужого нічого не візьме. Так і треба, бо лихі люди дають собакам отрую, а тоді грабують господаря, — пояснював дід.

Хлопці не дали себе просити до хліба, бо голодні були, а в торбі у них було лиш кілька твердих сухарів.

Над тим самим потоком стояла дідова оселя. Він звався Гараськом Причепюю. Його хатина враз із коморою стояла близько потоку у цім місці, де потік заводив великий закрут, а вода розливалася широко у ставок. Видно було, що ставок був зроблений нарошно, бо вода його спинялася на греблі. Хата і повітка на кози були обведені високим ліщиновим плотом на міцних дубових коликах. Тут за огорожою стояла чимала пасіка, а при ній будівелька на склад меду, воску і запасних улиїв.

Дід Гарасько відчинив фіртку і всі війшли поза огорожу. Хатина з двома віконцями з оболонки звернена була до сонця і виглядала огрядно і чепурно. Стіни були вимазані сивою глиною. Під хатою була приспа. У хату входили через сіни. В хаті стояла в куті велика піч, лава, стіл збитий з дощок, два стільці і постіль вкрита кожухами.

— Ось і моя оселя, любі діточки. Сідайте собі, а я вам зладжу щонебудь їсти.

Ще як ішли сюди, Івась розказував старому про свої пригоди, а тепер оповідав далі. Старий слухав уважно, пораючись коло печі. Коли Івась став оповідати, як вони рятували раненого Остапа на татарському обозовиску, старий не втерпів, щоб не перебити:

— От так я люблю, за це певно буде вас Господь благословити. Гарно, мої дітки, хай вас обійму та поцілую...

мої любесенькі. Та цікавий я знати, чому вас дядько Остап покинув?

— Я зараз розкажу усе по порядку, як воно було...
— Як прийшов Івась до тої хвили, коли Остапа розбійники застрілили, то оба розплакалися. Старий хитав сумно головою.

— От за ваше добре серце Господь привів вас до мене, а тут вам уже біди не буде. Опісля доберетеся до своїх.

— А коли це буде, дідусю? Нам так пильно. Там ніхто не знає, що з нами сталося, певно за нами плачуть, а може і панахиду по нас правлять...

— Цього не може бути швидше, як в осени. Я знаю добре, де Покрови і де Кирилівка. Ми так зробимо. В осени приїжджають до мене покупці з Уманя за медом і воском, а привозять мені те, чого мені потреба. Отож я вас передам мійому знайомому міщанинові з Уманя, а він вам не то що не зробить кривди, але і безпечно перевезе.

— Мені розказував дідусь, що бувають такі люди, що переловлюють таких хлопців, як ми, а відтак перепродують туркам.

— Добре тобі, синку, дідусь говорив. Буває таке, але я маю на умі чоловіка доброго, нашого православного. Вам цього ні раз нема чого боятися.

— А щож ми покищо будемо робити? Тепер щойно літо...

— У мене лежаного хліба немає, і ви не будете без діла, а що у мене навчитеся й побачите, це вам в життю може в пригоді стати.

— Чи ви, діду, із запорожців будете? — питає Івась.

— От цікавий... Так, сину, із запорожців і не одно на світі бачив, не з одної печі хліба їв.

— Бо мій дідусь теж із запорожців.

— А я він називається?

— Прокіп Ніс, а мій батько Артим Носенко.

— Якогось Прокопа Носа я знав. Коли він ходив у походи з батьком кошовим Сірком, то той сам...

— Дідусь говорив, що саме ходив із кошовим Сірком у татарські походи.

— Так це певно він буде. Добре, моя дитино. Не буде вам обом у мене біди. Я вам і сорочки і штанці пошию і свитки і шапку, бо у мене є і полотно і сукно своє є. А вам зараз би і постоли зладити, щоб шматами ніг не завивати, а босому то небезпечно по лісі ходити, бо тут і гадюка злюща трафиться... А в осені, як Бог дасть, що доживемо, то відішлю вас під певною опікою до Уманя, а там уже про вас подбають...

АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ.

Блудний син

1

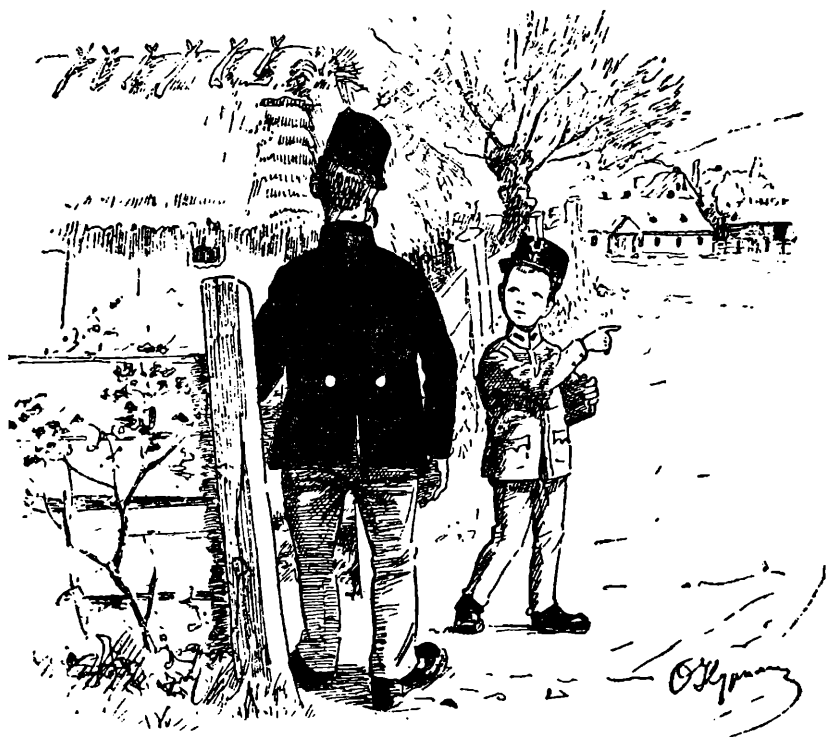
Оповідання для дітей

I.

Стефан Помішук, нижчий судовий урядник, вертав вечером до дому, як стрінув свого десятилітнього сина Михася у фіртці.

— Ти куди вибрався, синку? — питає.

— Йду до товариша переробити математику...

— А ти вже все на завтра переробив?

— Так. Уже все. На завтра релігія, географія, латина, математика. З географії і латини те саме.

— Йди ж, але не засиджуйся довго.

Хлопець пішов до міста, а батько в хату.

Степан Поміщук мав на передмісті свій власний домок із садком і огородом. У нього було четверо дітей. Найстарший Гарасим вже у Львові на університеті вчився. Друга була дочка Ганна, що ходила до виділової школи, опісля Михась був у першій класі гімназії і Олександр у другій народній.

Поміщук ввійшовши у хату, сів на кріслі і важко задумався.

— Не знаю, що хлопцеві сталося? — каже до жінки. — Сьогодні стрів мене учитель класи і каже, що від якогось часу Михась занедбується в науці, не уважає в школі, приходить неприготований, та ще й непосидючий... Ну, непосидючий то він був усе, така вже його вдача жива, але вчився пильно.

— Що йому сталося? — каже мати, — може то лише таке хвилеве занедбання й воно минеться. Чи ти говорив це Михасеві?

— Я його щойно стрів, та на вулиці не випадало мені говорити. Скажу йому, як верне від товариша.

Михась був дуже гарний хлопчик, саме здоровя, такий рум'яний, гарно зложений, а при руханці то перший до всього. При тім веселий і товариський. Товариші дуже його за це любили. В школі уважав, учився пильно, у першому семестрі був відзначаючий, а лише був такий живий, що не міг на місці всидіти. Учителі знаючи його вдачу, не гнівалися на нього за це, а лише, коли надто розбрикався, догворювали: "Михась сидить на шпильках". Тільки й всього. Тепер пішов Михась до свого товариша Тараса Лелича переробити математику, бо до тої науки не було у нього великого хисту. Та сьогодні Михась був такий розсіяний, що математика не чіпалася йому голови.

— Чому ти не вважаєш? — каже Лелич, який кілька разів мусів йому те саме показувати...

— Тарасе! Я тобі щось скажу, але під великим секретом — нікому ані слова не кажи... До нашого міста приїздить великий цирк...

— А це що за секрет? Незадовго будуть горобці про це цвірінкати.

— Мені так само говорив про це син магістрацького возного — також під секретом. До магістрату вже письмо прийшло.

— Гм! Дурниці. Приїде, то приїде, а ні, то обійдеться.

— Я дуже тим радію, буду ходити на кожне представлення.

— На те треба багато грошей, а не знати, звідки їх взяти. Чи ти давно вже знаєш той секрет?

— Вже більше двох тижнів. Я дуже цікавий, бо я ще великого цирку не бачив.

— Не завертай собі такими нісенітницями голови і робім далі.

І знову стали виписувати цифри... Але наука ні раз не йшла, а знетерпеливлений Тарас каже:

— Шкода часу! Як тебе завтра викличуть до таблиці, то піймаєш двійку*) як бас...

Михась тим ні раз не збентежився. Овва! Двійка одна більше, або менше, то не великий страх. Ще відробиться і поправиться. До кінця семестра**) ще далеко.

Михась зложив книжку і зшиток та пішов до дому. Йому не сховався цирк з думки. Там їздять на конях, гімнастикуються, а ще певно буде щось більше, чого він не знає. Великий цирк певно стане на тій площі, де звичайно заїздять різні комедії, карузель, воскові фігури, панорама, фотоплястик і т. ін. Там певно стане й цирк... Його кортіло, ще заки верне додому, поглянути на те місце, і таки зараз туди пішов. Оглядаючи міркував собі, де вони саме поставлять цирк, де будуть стояти коні, де будуть мешкати артисти...

Венувся додому аж на саму вечерю. Родичі були зажурені, та він не звертав на це уваги.

При вечері каже батько:

— Що тобі, Михасю, сталося? Пан учитель кляси жа-

*) Найнища марка в школі.

**) Кінець шкільного року.

жувався, що ти занедбав себе, не вважаєш у школі, та що тебе викаже на конференції. То ти такий відзначаючий? Фе! Стидайся. Чого ти нам стільки грижі робиш? Хлопче, опамятайся. Тям, що я тобі майна не лишу, і мусиш з науки жити... Я з тобою чемно і по доброму, але коли ти не поправишся, то я й вибити потрафлю...

Михась від слів батька дуже засоромився. Це була правда, що батько говорив... Він поцілував батька й маму в руку і обіцяв, що це більше вже не повториться. Зараз по вечері засів до книжки і справді хотів учитися. Та великий цирк таки не давав йому спокою. По книжці поміж рядками скакали чудові коні, циркові артисти показували різні штуки, ходили на руках до гори ногами... Бог зна, що він у своїй уяві бачив. Це все бачив він намальоване в одній книжці і добре собі затамив.

Опанований такими мріями, нічого не навчився, нічого не затамив, хоч як силкувався. Він відложив книжку на бік і пішов спати. Але й заснути не міг. Заедно цирк тай цирк по голові верзеться. Від хвилі, коли з Тарасом про цирк заговорив, його уява ще більше подразнилася.

На другий день так пішло щасливо, що його не питали. "От слава Богу, що можна деколи і неприготованим піти до школи, лише треба мати щастя".

II.

І таке було ще через тиждень, поки справді не приїхав цирк. Михась довідався про це від свого товариша, сина залізничника, що цирк уже на стації. Михась не міг довше в школі висидіти, і зараз по обіді побіг на стацію. Боже! Які дива. З вагонів виводять гарних коней, великих і малих, одного осла і вчену свинку. Вискочило за тим кілька обстрижених псів, і винесли з койцем п'ять учених гусей. Відтак постягали з льорів великі вози, наче б хати з вікнами і дверми і то все потягло до міста на площу. Циркових людей було чимало, великих і малих, муштин, жінок і хлопців... Про те, що бачив на двірці, він оповідав у шко-

лі, і так тим усім захопився, що забув, де він є. Того попудня дістав двійку, бо не відповів ні слова. Замість відповідати на питання вчителя, він мало що не вилепетав, що цирк привіз зі собою чотири мешкальні вози, шестеро коней, осла, п'ять гусок і вчену свинку.

Того самого дня над вечором ціле циркове товариство на конях у циркових костюмах, із музикою, переїхало вулицями міста, мущини, жінки й хлопці. На переді їхав кльовн у білій широкій одежі і блазенській шапці, на ослі. Народу зібралося тьма, особливо малих жидиків, що верещали і взаємно себе потручували.

От радість! Тож то цирк! — думав собі Михась йдучи за товпою поруч із жидиками. Прийшов до дому дуже врадуваний і не втерпів, щоб не оповісти мамі, який то великий цирк до міста приїхав. Він сьогодні хоче йти до цирку.

— А був ти нині в школі питаний?

Михась зразу не говорив нічого і задумався, що відповісти. Його так змалку вчили, що все треба говорити правду, особливо татові й мамі. І до тепер він так усе робив. Тепер перший раз завагався, що сказати? Скаже правду, то певно до цирку його не пустять.

— Ні, мене сьогодні не питали.

— А вмієш усе на завтра?

— Завтра все те саме. — Він знову сказав неправду.

Мама повірила своїй дитині і дала 25 центів на білет до цирку. Який був із цього Михась радий, то й висказати не можна. Вже й вечері відрікся і побіг зараз на площу. Та прийшов завчасу, бо ще не все було готове. Люди циркові і наняті робітники увихалися мов у муравельнику, а цікавих стільки зібралося, так усюди лізли, що директор цирку аж батогом їх відганяв. Ті приготування протяглися зо дві години. Михась рад був познакомитися з котримось із циркових хлопців, та ніхто з них не мав часу на розмову, бо гострий директор, очевидно німець, не дав нікому дармувати.

Вже стало смеркати, як у буді заблимало світло, а перед будою поставлено столик із касою, за яким засіла

якась старша жінка продавати білети. Михась був перший, що купив білет і ввійшов з бючим серцем до середини. Які ж тут дивні дива побачив! На середині високий стовп, а до нього попривязувані шнури, що підпирали полотняне накриття. На тім стовпі попричіплювані лампи, а довкруги стовпа округла арена, відгороджена дощаною низькою перегородкою. За нею лавки для видців, то нижчі, то вищі.

Михасеві показали місце позаду високо на дошках. Недалеко нього сиділа оркестра з трубами і великим тарабаном. — Довго треба було ждати, заки зачала грати оркестра так голосно, що аж в ухах лящало. Ще довше треба було ждати, поки посходилися видці, а найдовше поки зачалось представлення. Насамперед при звуках музики вивели на арену коня, а за ним вибіг хлопець у трикотах. Він кланявся на всі боки, прикладаючи то одну, то другу руку до губи. За ним вийшов директор у фрак, у білих штанах і високих блискучих чоботях, із довгим батогом у руці. Відтак знову заграла музика, кінь пустився чвалом, директор ляскав батогом, а хлопець то вскакував на коня, то зіскакував, ставав на коні дуба, то на ногах на цілу стать. Усе те мигтіло в очах, люди плескали в руки, а Михась так усім захопився, що забув, де він є.

Опісля наступив другий нумер програми. Знову вивели іншого коня, вже з широким мов стілець сидлом на хребті. За ним вийшла якась панна в коротенькій спідничині, з батіжком у руці, а за нею знов директор із великим батогом. Знову музика і заки кінь пустився чвалом, уже сиділа на ньому панна. Опісля станула на ноги, танцювала, клякала, перескакувала обруч і т. і. Потім вибіг на арену кльовн у блазнівській одежі і шапці, вивернув кілька козлів у повітря, щось галакав, сказав якийсь дотеп, сварився з директором, з чого люди страшно сміялися. Опісля став грати на сопілці і на цей голос вибігла на арену вчена свинка, до якої кльовн щось говорив, вона сідала з ним на землю, тручала його рилом, опісля ходила з ним по арені. Так вони показували різні штуки, люди плескали в руки і кричали браво. Потому вийшли гімнастики, поприносили драбини.

Боже, які вони штуки показували! Сам пан учитель гімнастики не потрапив би такого, а він дуже багато штук уміє. Між тими гімнастиками виступали й малі хлопці. Один із них, не більший Михася, лазив високо на поставлену штормом драбину і там клався на щаблі, що аж страшно було дивитися. Другий знову на землі вигинався позад себе так, що аж головою досягав п'ят. І так ішло далі. Останній номер пантоміна. Актори ходили, вимахували руками так, що можна було розуміти, що вони думають, хоч не говорили нічого. Тепер заграла музика, директор подякував видцям, і запрошував на завтра. Музика грала гостро і люди серед сміхів і свисту в пальці стали розходитися. Михасеві видавалося, що представлення тривало дуже коротко. Він тут простояв би до рана.

На дворі було вже темно. На небі блистіли зорі, як розміряний Михась вертав із цирку до дому. Батько вже спав, а мама поралася ще в кухні.

— Чого ти так засидівся, коли ж ти на завтра переробиш лекцію?

— Я встану рано, прошу мене збудити.

Повечеряв трохи таки в кухні і поклався спати. Але годі було заснути, бо в ухах гомоніла оркестра з великим тарбаном, лящав тріскіт директорського батога, оклики і плескання видців у долоні, миготіли перед заплученими очима коні і цирковці. Шкода тільки, що нині не показували штук із гусьми та з ослом, про якого говорять, що він найдурніший поміж звірятами.

— Боже! — думав собі Михась, — коли б я вмів так вправляти, як ці хлопці, тоб то на мене всі дивилися, хвалили, навіть сам пан директор. А може післали б мене до інших гімназій, щоб показати, яка то повинна бути гімнастика. З такими думками заснув геть аж по півночі. Йому снився цирк до рана.

III.

Рано збудила його мати вчитися. Та як тут учитися, коли так дуже спати хочеться. “Зараз, зараз” — забурмотів і заснув наново. Мама будила кілька разів, а далі стала сварити, і погрозила, що ніколи більше до цирку не дозволить йти. Аж це допомогло. Михась на силу вискочив із ліжка, вмився і одягся. Засів до книжки. Ба! Коли не йшло зовсім. Очі аж злипалися, в голові морочилося, а до того ще циркові коні скачуть. Михась пішов знову до школи не приготований, та цим разом йому поталанило, що його не питали. Вернув до дому і думав лише над тим, якби то вечером піти до цирку. Про гроші він не дбав, бо мав кілька своїх заощаджених шісток. Але мама певно не дозволить піти, а батькові то навіть не посмів би про це сказати. І він не пішов до цирку і цілий вечір переплакав.

На другий день задоволився тим, що цілий час поза школою нишпорив коло цирку. І тут йому поталанило познакомиться з сином директора цирку, своїм ровесником. То був той хлопець, що так славно зміг перегинатися, що аж головою досягав п'ят. Познайомилися зараз. Хлопець називався Макс і говорив ломаною польською мовою. Цього вистало їм, щоб порозумітися. Макс запросив Михася до буди. Михась говорив, що дуже любить гімнастику. Макс показав йому кілька штук. Михась пробував наслідувати, а Макс заявив із міною великого знавця, що в Михася великий хист до гімнастики і міг би при добрій волі і пильності вийти на доброго гімнастика. Цією авторитетною заявою Михась дуже зрадів.

Того дня була в його класі гімнастика. Михась став показувати, чого навчився від Макса. Та зараз вмішався в це учитель гімнастики.

— Слухай, Помішук! Ти мені тут таких штук не роби, бо собі шию зловиш. Тут не цирк.

Михась не був із цього задоволений, але мусів перестати.

Того вечора, не питаючись у нікого дозволу, пішов до цирку. Стрінувся з Максом, а той завів його із приятелі

задніми дверима без білету і сказав це батькові по німецьки. Михась був дуже щасливий. І в цирку був і нічого не заплатив. Вернув додому і мусів вислухати картання матері.

— Ти знову волочився, знову підеш до школи не приготований... Що з тебе буде? Хіба до цирку вступиш і будеш козли вивертати. Ти мене, хлопче, в могилу заженеш.

Болюче було це мамине слово, але він таки був у цирку і то за дармо.

І таке робилося щодня. Михась познакомився зі всіми артистами, знав, як кожний кінь називається... Мама сварила і рада була перед батьком усе скрити, та це не вдалося. Батько покарав його прутом, перший раз, відколи затямив. Михась виплакався, але таки не міг своєї душі від цирку відірвати, хоч батько заборонив йому навіть наблизитися до цирку. Та з сієї заборони не було пуття. Михась кілька вечорів переплакав і не ходив, але за те ходив удень до Макса. Про науку й не думав.

— Чому ти не приходиш вечером на представлення? — питає.

— Батько не дозволяє, каже вчитися.

— А ти вже писати і читати знаєш?

— Я вже в гімназії.

— Знаєш що? Як ти вже вмієш читати і писати, то більше тобі не треба. Приставай до нас. Тато тебе прийме, бо ти йому подобаєшся. З тебе буде добрий гімнастик.

Пристати до цирку? Воно було б добре, тільки що ні тато ні мама на це не дозволять. Вправді мама раз сказала, що він хіба до цирку пристане, але це не було сказане на правду.

— У нас тобі буде добре, — підмовляв Макс, — навчишся різних штук, і можеш колись навіть директором стати.

— Директором?

— А щож? Я сам буду директором, як мій тато вмер...

Ця думка запала глибоко в Михасеву душу. До тепер мріяв про те, щоб щодня бути в цирку і придивлятися тим ріжним чудасіям. Але яке щастя самому в цім бути! Виїхати

собі так на вченім конику на арену, показувати ріжні штуки — ще можна б навіть видумати кращі, як тут показують. Музика грає, а тут видці оплескують, кричать: браво, та ще й повторити кажуть те саме... Ну, а стати директором то зле? Ходить собі по арені, з батога ляскає, або виведе коня і говорить до нього, як до чоловіка, а кінь усе розуміє і слухає... І ці думки знову запрятали йому голову, опанували душу. Книжка пішла в забуття. Вчителі картали, приговорювали до амбіції — нічого не допомгло. Михась собі на їх говорення таке думав: "Як я буду директором і приїду сюди з моїм цирком, то на вас усіх і не погляну..."

Пішли жалоби до батька, та й він нічого не міг вдіяти. Родичі страшно журилися.

Михась заєдно вправлявся в тому, чого від Макса навчився. Вже вмів ставати дуба на руках, а спершися на землю руками, вивертав козли. Коли б ще так навчитися, як кльовн Август робить, що вивертає козли в повітря, не опираючись зовсім на руках. Але з часом і того можна навчитися.

Макс не перестав перемовляти його до цирку, директор гладив його по голові і саджав на коня, а тоді Михась такий був щасливий, наче в небі.

Цирк побув у тім місті цілі два тижні. За той час показав усі штуки, які лише знав. На кінці вже людям навкучилося у цирк ходити і він мусів мандрувати далі.

Одному Михасеві не навкучилося. Він би там і днював і ночував. Бувало таке, що вибігає з години зі школи і біжить до Макса на вправи. Довідалися про те вчителі і сказали батькові, що коли Михась не заперестане такої ганьби робити гімназії, то його зі школи проженуть. Батько сердився, карав, мама плакала, та це нічого не помагало.

При кінці другого тижня заповіли великі афіші, що це представлення буде невідклично останнє. Михасеві, коли це прочитав, стало дуже сумно на серці. Хотів, щоб відїзд цирку якнайдовше проволікся, бо йому жаль покидати рідну хату і рідню та їхати з цирком, хоч тягло його там магнетом.

Про відїзд цирку говорив і Макс, і знову його намовляв їхати. Михась аж розплакався, але не міг рішитися. З Максом попрощалися дуже сердечно. Цирк відїхав до сусіднього міста. Михась ходив ще раз на дворець прощатися зі всіми. Йому було дуже жаль розлучатися.

IV.

По виїзді цирку Михась кілька днів переплакав. Ходив щодня на площу і оглядав те місце, де перебув стільки щасливих хвиль. Родичі страх раділи, що той клятий цирк забрався. Цирк минувся, та не минула Михасева нехїть до книжки.

„Нащо мені цього, коли я можу бути директором цирку? — подумав собі. І таки ним буду, коли схочу, а тоді покажу всім, що я потрафлю, як я вправляю, як я їжджу на коні. Чому би то не можна так вивчитися, щоб в бігу вискочити на коня, не чіпаючись гриви? Або так: зачіпитися добре ногами попід коня, а опісля в гальопі обернутися попід живіт коневі і знову на хребет? Е, чи одно би то так можна було зробити. Або ходити на руках... Можна б так, щоб не ставати сторчаком до гори ногами дуба, лише стати на руках, а ціле тіло, щоб стояло рівнобіжно до землі... Тожто б за таке дісталоя: браво!” І таке ріжне вимував та жив тією думкою, що так можна б зробити...

Остаточнo він вирішив утекти з дому, здогнати цирк і пристати до нього. Вдома і так не знати, що йому робити. В школі вчителі картають і учитель кляси йому заповів, що дістане лиху ноту з поведення і пильности. Вдома не почує від батька доброго слова, батько бє, а мама плаче... Та чого? Хіба ж люди не живуть без книжок і без науки? А хіба ці штуки, що в цирку, без науки приходять? То та кож вимагає великої праці і він не буде лежнем, непотрібом, як йому батько і вчителі заповідають.

І одного дня, як батько дістав письмо з конференції та таки добре його вибив, він забрав собі своє білля в узлик,

утік ранесенько з батьківського дому на залізницю і поїхав шукати свого цирку... Родичі зрозуміли аж у вечорі, що Михася певно вже і в місті немає. Мама ждала цілу ніч не роздягаючись, цілу ніч переплакала. Батько ходив рано у школу і там Михася не було, а товариші не знали нічого сказати. Правду кажучи, вони як побачили, що Михась так страшно зледачів, перестали ним інтересуватися. Батько дуже зажурився і пополудні того дня ходив до жандармів, щоб за хлопцем розпитували. Дехто думав, чи часом Михась не втопився у ставі. І тут за ним шукали рибалки, запускали у глибінь гака... За Михасем пропав слід. Родичі побивалися, писали до газет. Жаль їм було такої доброї дитини, якій не знати, що сталося, відколи той клятий цирк приїхав. Приходило їм часом на думку, чи Михась не пристав до цирку, розпитували за тим циркум, та за ним і слід пропав. Жандармерія розвідала, що цирк виїхав кудись за границю.

Цілу родину Поміщуків укрит важкий смуток, наче по мерцеві.

.V.

Михась здогнав цирк уже аж у четвертому місті. За той час у цирку дещо змінилося. І так усі п'ять гусок заразилися хворобою і всі вигинули. Один хлопець упав з драбини і забився. По ньому остало порожнє місце, і на нього прийняв директор Михася. Йому, хоч жаль було за домом, підлещувало це дуже, що став членом циркового товариства, га що колись, як виросте, буде директором цирку.

Кілька днів було йому добре. Макс учив його різних штук і нічого більше не казали йому робити. Передягли його в одержу по помершому хлопцеві, якого звали Гансом (Михася назвали Міхлем), спав у возі з іншими на помості на сіннику і їв разом з усіми. Опісля прибрали його в трикоти і випускали деколи на арену. Так було, доки цирк не виїхав за границю. Тоді відразу усе змінилося. Тепер уже не Макс, але сам директор став його вчити. Щодня рано і

пополудні вигинав йому руки й ноги, хребет, що хлопець аж кричав із болю. Жадні просьби не помагали.

Директор був строгий і нічого не попустив, не вибачив. За провини і похибки бив батогом. Учив його їздити на коні і нерозумно добре потягнув батогом по спині. Михась затискав зуби, а нерозумно і заплакав, та за це знову дісталося йому батогом. А кілька то разів упав з коня і добре потовквся. Та це ще не все. Михась мусів рано вставати, вимітати гній зі стайні, чистити коні щіткою, розчісувати їм гриви і хвости, мити свинку і чесати циркових собак. А коли директор, або штальмайстер завважав щось не так, то скубав його за чуприну, за вуха, а то й по лиці вдарив.

Михась просив Макса, щоб за нього заступився, та Макс лише посміхався згідно.

— Роби так, як треба, то не будуть бити. У нас без биття не можна. У нас б'ють і коней і людей, а коней більше шкода, як тебе. Тобі здавалося, що то так легко навчитися наших штук, як з книжки?

Аж тепер Михась пізнав, що він утратив. Жаль йому стало за батьківським домом, за ріднею. Як то добре було спати на своєму ліжку, не так, як тут на помості воза, де злазилися до нього блохи з циркових псів, що враз з ним спали. А харч? Хіба ж він тут дістане такої кави, як у мами? А обід? Дадуть кусок хліба і якої ковбаси, та тільки всього. Михась нагадавши колишнє, нерозумно гірко плакав. Тут навіть не міг помолитись якслід, як дома, бо зараз німці з нього сміялися.

Приходило йому на думку втікти. Зібрав раз своє шмаття в узлик і викрався ніччю з буди. Та над раном помітили його втечу. Директор сів на коня, взяв зі собою вчену циркову собаку, і вона повела за слідом, винюшила його. Директор хопив його на коня і почвалував до своїх, а тут його так здорово вибив, що Михась два дні перележав у стайні між кінями. Прийшло йому знову на гадку звернутися до поліції. Там його ледве зрозуміли, бо не привчився добре німецької мови. Післали за директором, а той показав якісь папери, що Михась його син, називається Міхель, не хоче

нічого робити, не слухає, а перед людьми показує, що не вміє німецької мови. Такий молодий, а такий вже хитрий. Директорові повірили і він його зараз забрав зі собою. В цирку вибив його за те знову.

Михась придумував над способом, як би то з того пекла освободитися. Хотів написати листа до дому, та не мав ні куска паперу, ні коверти. Купити не було за що, бо не мав ніколи грошика при собі. Директор по кожнім представленню перешукував його одержу, чи не має яких грошей, а хоч часом Михась дістав дещо від видців, то директор йому і це забирав.

Цілий цирк відносився до нього з погордою, прозивали його польською свинею і вживали до найпоследніх робіт. Михась думав попросити когось із публіки, щоб його вирятував, та біда, що не міг розмовитися.

Йому ставало щораз гірше. Був як у неволі, бо від часу, як ходив жалуватися до поліції, нікуди його не пускали і все хтось із циркових людей зорив за ним.

А тимчасом цирк волочився з міста до міста, ніде довго місця не закріп. Кілько за той час Михась витерпів, то годі описати. Брудне, потом і порохом занечищене тіло, покрите було синяками від побоїв і стусанів, яких йому в цирку не жалували. Він тільки лице міг промити рано. До ріки викупатися його не пускали, щоб не втік. Та тепер узагалі купатися не було можна, бо настали осінні а опісля й зимові холоди. Михась не мав теплої одержу, бо вийшов з дому літом. Зимно доскулювало йому дуже. На долівці, де він спав, віяло з під споду, з гори було гарячо від печки, долиною морозило. Михась випросився спати в шатрі між кінями. Не мав чим укритися, бо дергами, які були, вкривали коней. На його щастя купив директор молоду козу, яку вчили ріжних штук. Біля неї Михась спав і грівся її теплом у ночі. А вже вдень, то не було де закрітися. На проби і представлення треба було одягатися в трикоти, хоч деколи був такий мороз, що дух замерзав і клубився коло рота парою. Михась став кашляти з перестуди, та ніхто на те не зважав. Аж десь коло Різдва повелось директорові наймити велику

муровану будівлю на цирк, де можна було ogrівати печкою з огляду на видців.

VI.

В тім купелевім місці, де вони зимували, перебували гості і літом і зимою. Циркові велось добре і він поширив своє підприємство. Докупив більше коней і прийняв кілька нових артистів і артисток. Та Михасеві від того не полегчало. На нього гримав директор і цілий цирковий персонал, що його наука циркових штук йшла тупо. Особливо у вигинанню хребта, рук та ніг недалеко зайшов. До такого то треба вправлятися від дитини, а він був уже старший. За те Михась добре їздив на коні, і вже часом пускали його на арену на нумер програми. Але ця арена йому остогидла, не любив її, ненавидів коней і цілого цирку. А мусів робити, бо били. Плати не брав жадної, бо він не був артистом, лиш попихачем.

Найтяжче було Михасеві на душі, як прийшло Різдво. Йому було б краще, коли б забув за нього зовсім. Але годі було забути, само нагадувалося. Такого свята не забувається до старости. Кілько то спогадів клубиться в голові. Від коли він затямив, що року діставав від мами, або купував собі картон з Різдвом і склеював собі, зразу при допомозі брата, а опісля й сам, вертеп з усіми персонажами та звірятами. Яке то все було гарне... А особливо — коли освітив це малими свічечками... А ялинка! Без ялинки не було Різдва. Цілий тиждень наперед передумував, як її прибрати, а мів дня над цим працював. Йшли на це волоські горіхи, які треба було позолотити, повпихати в них куски сірників і нитками попривязувати до галузок ялинки. Так само йшло з яблуками, з медівниками і т. і. Відтак уже в сам вечір по вечері засвічували свічечки і ставали всі довкруги ялинки колядувати. Тоді мама роздавала усім подарунки, навіть слуги, старої Насті, не поминула. Яка то була радість! А рано ранісенько йшли всі до церкви, хіба малі діти оставались дома.

Так було колись, так ще недавно, бо щойно минулого року. А тепер? Цирк, коні, осел, кози, трикоти, криклива музика з великим тарабаном, ляскіт директорського батога, вигуки: гопля! гопля! лайка, побої та стусани. Михась скільки разів зайшов куди в куток, то плакав, і молився Богові, щоб його з цього пекла освободив. Та навіть не міг молитися, хіба що десь у куточку перехрестився і "Отченаш" проказав, бо на більше не було часу.

А як уже давно не чув він рідної мови! Здавалося йому, щодалі та й говорити по своєму забуде! І тепер стала йому доскулювати грижа совісти. Чим тяжче йому ставало жити, тим більше совість нагадувалася. Усе те кара Божа за непослух супроти родичів. Вони його так дуже любили, так піклувалися ним, нічого йому не відмовляли, а він так погано їм віддячився, не слухав, обріхував і покинув задля якоїсь дурної циркової примани. Тоді думав, що батько робить йому велику кривду тим, що його карає, а тепер він пізнав, що заслужив на кару. Та що така кара значить супроти цього, як тут його карають? Тут бють без милосердя, бють до крові, та й плакати не можна, бо за плач били теж.

У таких тяжких хвилях Михась молився:

— Господи Боже! Вибач мені цей мій великий гріх, вивози мене з тієї неволі, а вже я зною, як буду жити. Коли б лише до рідного краю дістатися, до батьківського дому, а тоді поріг цілувати буду. Вислухай, Боже, мою молитву, а я певно поправлюся.

Не легше жилося його бідній родині по його утечі. Мати заєдно плакала, батько сумував, розвідував газетами, та все надармо. А вже як прийшло Різдво, як стали всі коло ялинки, яку прибрав старший брат Гарасим, що приїхав зі Львова на свята, як заколядували, то кожному тремтів голос, так хотілося плакати. Кожному стояв перед очима Михась. Де він тепер, чи живий? Заледве проспівали: "Бог предвічний", то таки заплакали всі. Старий батько закусив губи, а таки сліз не здержав.

Бачите, діти, до чого доводить непослух дитини. Було

йому добре, та лихий підкусив, захотілось печеного льоду і долю собі запропастив.

От такі то були гаразди в тихім, спокійнім домику Поміщуків. Згодом усі втратили надію, щоб Михася можна було віднайти. Михась волочився з цирком від міста до міста, звидів половину Німеччини і не бачив кінця своєї недолі. До циркового фаху втратив охоту, а директор махнув рукою, що з нього нічого путнього не вийде. Опісля стали його вживати лише до стайні, бо артист з нього не вийде. А Макс, той його колишній приятель і спокусник, Макс? Той був справді артистом і на Михася не хотів дивитися. Навпаки, він його лаяв поганими словами, а то й побивав так, як інші. Михась не мов у цілому цирку ні одної прихильної щирої істоти, що спочувала б йому. Був самотній, мов билина в полі. Так жити, та ще й на чужині, дуже важко. Одна лиш коза привязалася до нього, ходила за ним і лизала йому руки. У таких злиднях пережив Михась півтора року і не бачив для себе просвіту. Він зневірився, задубів на все, знеохотився, робив усе з мусу, щоб не били, і йому здавалося, що так мусить бути до смерти.

VII.

Та то ще міра його терпіння не перебралася, бо ще мало настати гірше. Одного разу пропав артистові гаманець із грішми. Директор переводив ревізію в цілім цирку. Гаманець знайшли, але без грошей в берлозі, де Михась спав. На нього впало підозріння. Даремне він плакав і божився, що не винен. Його в першу чергу добре вибили, а відтак директор віддав його до суду. І тут даремне виправдувався, йому не повірили і засудили на місяць поправного арешту. Наприкінці назвали його польською свинею. Михась опинився в арешті поміж ровесниками, дітьми упавшими морально, і тут зазнав чимало лиха. Тут ще гірше йому було як у цирку, бо там бодай людей багато бачив, а тут жив із самими арештантами, бачив лише вчителів та дозорців, жив під важким німецьким ригором. Його лаяли польською

свинєю. Але Михась був слухняний, нікому не противився і тим задобрих своїх наставників та вчителів. Своїм спокійним поведенням відбивав від цієї сірої юрби молодечих проступників. А коли йому кара скінчилася, то відпровадив його дозорець знову до цирку, і віддав директорові, бо він уходив далі за директорового сина. Тут було йому тепер ще гірше. Його прозивали злодієм і ніхто не мав для нього доброго слова. Його це страшно боліло, бо не почував за собою жадної вини. Прогрішився проти батька та матері, переступив четверту заповідь Божу, але вкрасти він не зважився б за ніщо в світі.

“Так далі жити я не можу і коли для мене не буде іншого виходу, то втоплюся”. Така думка прийшла йому тепер перший раз у голову. Його обов'язком було по кожнім номері програми вийти на арену з граблями та мітлою, попрятати сміття і порівняти граблями пісок на арені. І коли, він так одного вечора порався, почув між видцями, як два пани розмовляли з собою по українськи. Він так зрадів, наче б почув голос ангела. Дивився в той бік і йому здавалося, що пізнав, звідкіля доходив голос його рідної мови. Аж задеревів цілий. Що йому тепер робити, як до них зблизитися? Він пристанув зі своєю роботою, поки не почув гострий голос директора, щоб робив швидче.

Михась зробив свою роботу і побіг до стайні. “Треба кілька слів написати на карточці і передати їм”, — подумав собі і став шукати за папером. На щастя знайшов його в жіночій гардеробі. Там лежали папірці на землі, які артистки закручували в волосся, т. зв. папільоти. Хопив такий папірчик, наче золото і побіг до стайні, але не було чим написати. Метнувся до касієрки і випросив собі на хвилику олівця. Та тепер нагадав собі, що вже давно не писав по українськи і все забув. Але треба було написати конечно, бо від цього залежало його спасіння. Написав так:

“Рятуйте мене, панове, з цього пекла — Михайло Поміщук з міста Р. в Галичині”. Олівець зараз віддав, а запісочку сховав за свій трикот на грудях. — Розпочався другий номер, а потім пішов Михась із граблями і мітлою на

арену з буючим серцем. Що буде, то буде, а він таки перескочить перегороду і передасть записку, хоч би його мали вбити.

Та споглянувши на видців він трохи не вмер зі страху. Місця, де ті пани сиділи, були порожні. З бідою держався на ногах. Серце його страшно билосся, в голові шуміло, ледве руками рушав. Його обняв великий жаль, аж сльози горохом з очей лилися. Знову почувся гострий голос директора, а коли зійшов з асени, дістав доброго полицника.

Блисла йому слабка надія на визволення тай погасла. Що то за пани були і що вони тут роблять? Де їх тепер знайти в такому великому купелевому місті? Але на всякий випадок треба записку держати на поготівлю і підслухувати добре, чи не почує знову української мови. Найкраще буде написати іншу, не таку коротесеньку. Про папірець він не журився, але за олівець було тяжче. Боже! Які то гарні олівці купував йому батько, такі блискучі, політеровані, та ще і з кісточкою, а тут немає найгіршого. Нарешті знайшов кусок олівця в сміттю, а що не мав чим його затесати, то пообгризав зубами, поки не добрався до штифтика, яким написав так:

“Рятуйте мене з цього пекла. Я з Галичини з міста Р., де мій батько є судовим урядовцем. Мене заманили до цирку, вивезли за границю, а тепер мучать, що видержати не можна. Михайло Помішук”.

Цю записку носив при собі вижидаючи спасенної хвили.

VIII.

Така хвиля надійшла, хоч він замітаючи арену надармо прислухувався, чи не почує українського слова. Одного разу поставили його відбирати від видців білети при вході. Аж тут приходять знову ті два пани. Михась непевний, чи то ті самі і аж тремтить цілий. Нараз каже один до другого по українськи:

— Цим разом нам краще місце досталося, як попереду.

Михась трохи не зімлів з радості. Серце затріпалося дуже, а в голові закрутилося.

— Я панів проведу, — каже, — прошу сюди. . . .

— Ов, а ти звідкіля, земляче, тут узаявся?

Замість відповіді Михась вихватив ізза трикота записку і передав одному так непомітно, що ніхто цього не завважав.

Пани пішли на свої місця і прочитали.

— Що це таке, Степане? Читай. . . .

Той зараз прочитав і каже:

— Якась кабала, треба хлопцеві допомогти.

— Річ проста — завтра підемо на поліцію.

— Ні. Ми ходім краще до австрійського конзуля, а він діло поладнає.

Тимчасом Михась відбирав білети далі, та все дивився за цими панами. Вони прикликали його до себе жестами, та йому не вільно було зі становища уступити. Аж коли зачалася представлення, тоді підійшов до них.

— Поясни нам, голубе, що воно значить ця записка?

— Мене заманили до цирку, — лепетав Михась тремтючи, — я покинув батька й маму тай утік до них. Директор записав мене своїм сином, страшно мене мучать, а я не можу ніяк від них відв'язатися. . . .

— Зайди до нас до санаторії Цімермана. . .

— Не можу, мене неволять і нікуди кроком не пускають.

— Так ти заспокійся, ми тебе визволимо. . .

Завважав це директор і спитав Михася, що він робив поміж видцями.

— Питали мене ці пани, коли буде програма з гусками і свинкою.

Директор тим заспокоївся.

На другий день пішли оба земляки до австрійського конзуля, розповіли йому, що знали і передали записку. То були два українці з Києва, які перебували в лічничому заведенні Цімермана в Хемніцу, в Саксонії.

Конзуль звернувся зараз до поліції і зажадав, щоб йому було видано малолітнього австрійського горожанина Михайла Поліщука, якого держать у цирку.

Післали до цирку поліційного агента.

— Котрий тут хлопець називається Михайло Поміщуж?

— У мене такого нема, — каже директор.

Але агент цьому не повірив. Казав собі дати спис цілого персоналу і викликати всіх на арену. Директор пішов скликати своїх людей, а до Михася каже:

— Ти лишися тут і сховайся між коні. Тебе чіпають за якусь крадіж гаманця, як ти між публікою швендався. Коли тебе знайдуть, то замкнуть. Полісмен питався, хто вчера відбирав білети.

Але Михась знав, що це неправда і директор хоче його одурити. Серце його віщувало, що тут не для того за ним шукають і то певно вже робота цих земляків. З бучим серцем пішов між коні, а директор повів решту людей на арену. Полісмен закликав Михайла Поміщука.

— Тут такого нема, — кажуть усі. — Тоді полісмен пішов до стайні і кликнув Михася по імені. А той зараз вискочив з поміж коней тай крикнув:

— Ось я, пане, рятуйте мене.

Агент поглянув на директора:

— А це що? Обріхувати владу? Ти, хлопче, підеш зімною, а директор теж.

Михась дуже зрадів і хопив за руку агента. Він боявся, щоб його тут на силу не задержали.

— Чи то правда, пане, що мене підозріває поліція о крадіж грошей вчора між публікою в цирку?

— Хто тобі нагородив?

— Пан директор перед хвилию наказав мені скритися поміж коні і не виходити тому, що поліція підозріває мене о крадіж.

Директор дивися вовком на Михася, щоб не говорив, та він уже директора не боявся.

Агент каже:

— То все неправда, тебе чого іншого кличуть у поліцію.

Директор зібрався зараз і пішли оба з агентом.

На поліції держався директор твердо цього, що хлопець говорить неправду, а то його син виродний, що не хоче слухати, краде, а навіть раз сидів уже в поправнім арешті

за крадіж. — Він показав якісь папери. То було метрика уродження його сина, який звався теж Михайлом і перед кількома роками вмер.

Прикликали телефоном конзуля і він незадовго прийшов зі своїм урядником, що знав українську мову. Поліційний урядовець сказав конзулеві, при чім директор стоїть.

— Поговоріть з ним по українськи, — каже конзуль до свого урядника — і скажіть мені по правді, чи той хлопець українець, чи німець.

— Слухай, хлопче! Розповіж мені по правді, хто ти?

Михась почувши рідну мову, розплакався, впав навколішки і став оповідати свою сумну історію.

— То чистої крові українець, — каже урядник до конзуля. — Чужинець, не годен так говорити. Це ясне як сонце.

На те каже поліційний урядовець:

— Він до вас належить, пане конзуль, а пан директор піде зараз під ключ за уведення малолітнього і за ошуку влади — відведіть його.

Директор казався зі злости і відгрозювався Михасеві кулаком. Його забрали вахмани, а він лише випросився піти під сторожею до цирку, щоб розпорядити дещо. Звідтам повели його до кримінального суду.

Конзуль забрав Михася до себе. В конзуляті ждали вже оба Кияне. Вони взяли хлопця до міста з собою, купили йому цілий одяг від біля до капелюха, повели в купальню і казали передягтися. Циркові лахи відіслали послугачем до цирку.

Михась не міг отямитися, що з ним сталося, не знав, як своїм спасителям має дякувати. Відтак відвели його до конзуляту, де мав лишитися аж до розправи, бо він був головним свідком проти директора, Розправа була не зараз, бо ще післили за протоколами до міста Р., щоб справдити те, що Михась говорив. Конзуль повідомив старого Поміщука, що його синок знайшовся і незадовго його пришло.

За той час оставав Михась у конзуляті, а щоб даремне не їсти хліба, він послугував конзулеві. Його тут усі по-

любили за проворність. Михась начеб на світ народився. А як йому добре спалося на чистій, м'якій постелі!

Старий Поміщик як дістав письмо з конзуляту, дуже зрадів. Не втерпів, щоб не побігти до дому і не сказати тої веселої вістки своїй жінці. По дорозі розповідав усім, кого стрінув, що його блудний син знайшовся.

В домі Поміщиків запанувала безмежна радість.

IX

Директора засудили німецькі суди на рік в'язниці. Його цирк розлетівся, бо не було кому його вести. Макс ще не доріс до того, щоб повести таке підприємство. Тай він говорив ще давнійше Михасеві, що стане директором цирку аж по смерті батька, а батько ще жив.

Зараз по розправі виправив конзуль Михася до дому, а на прощання сказав йому таке:

— Тям, синку, що четверта заповідь говорить:

“Шануй батька і матір, коли хочеш, щоб тобі на світі добре жилось”.

По повороті Михася до дому усі йому простили. Зразу вчився приватно, а опісля прийняли його до гімназії, де визначався пильністю і взірцевим поведенням. Четвертої заповіді вже ніколи не переступав.

З М І С Т :

	Стор.
З татарської неволі	5
Блудний син	43

👉 КНИЖКИ ДЛЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ 👈

Підручники для Української Школи

Українська Читанка “Маруся” — І. Киріяка. Видання Українського Інституту ім. П. Могили в Саскатуні. На кожній сторінці є гарний образок в барвах. Українсько-англійський словничок		\$.75
Перша Книжечка, Матвійчука. Для першого року науки		.85
Друга Книжечка, Матвійчука. Для другого року науки		.90
Третя Книжечка, Матвійчука. Для третього року науки		1.25
Історія України, Івана Крип'якевича. Для початкових шкіл		.75

Деклямації:

Деклямація для дітей і молоді. 1. Патріотичні; 2. Веселі. 3 вступним словом як декламувати	.50
Деклямації для дітей і молоді. 1. На Новий Рік; 2. На Великдень; 3. На Святомиколаївські вечорі; 4. На Різдво; 5. На Свято Книжки	.40
Деклямації на День Матері	.35

Казки, Оповідання:

Біблійні оповідання старого заповіту. Підручник для дітей Недільної Школи. 3 образками		.75
З Великоднем на Волю — і інші оповідання		.50
Козак Дорош — і інші оповідання		.50
Лис Микита. — Веселе віршоване оповідання Івана Франка. В додатку “Фарбований Лис”		.80
Продав Батька — і інші оповідання		.50
Оборона Києва — і інші оповідання		.50
Побратими. — Історична повість з часів славного гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного. Написав А. Чайковський		1.20
Покотигорошок. — Гарна казка з образками		.35

Замовляйте в книгарні “Українського Голосу”:

UKRAINIAN VOICE

210 — 216 Dufferin Ave.

Поштова адреса:

P. O. Box 3626, Sta. B. — WINNIPEG, MAN., CANADA